

MICHAEL C. HOWARD

**CONTEMPORARY
CULTURAL
ANTHROPOLOGY**

FOURTH EDITION

HarperCollins
College Publishers
1993

МАЙКЛ ГОВАРД

**СУЧАСНАЯ
КУЛЬТУРНАЯ
АНТРАПОЛОГІЯ**

Мінск
Незалежная выдавецкая кампанія «Тэхналогія»
Беларускі Фонд Сораса
1995

ББК 63.5
Г57
УДК 397

ПРАДМОВА

К а а р д ы н а т а р   с е р ы і

Алесь Анціпенка

Кніга выдадзена паводле дамовы з
HarperCollins College Publishers, 10 East
53rd Street, New York, NY 10022 U.S.A.

Н а в у к о в ы   р э д а к т а р

Павел Церашковіч

Пераклалі з англійскай мовы

Ігар Карпікаў, Мікола Раманоўскі, Андрэй Шыманскі

Р э д а к т а р   п е р а к л а д у

Мікола Раманоўскі

Пераклад зроблены з выдання:

Howard, Michael C.

*Contemporary Cultural Anthropology. — 4th ed. — New York:
HarperCollins College Publishers, 1993. — 416 pp.*

- © HarperCollins College Publishers, 1993
- © Пераклад. Беларускі Фонд Сораса, 1995
- © Знак серыі. Ю. Герасіменка-Жызнеўскі, 1995
- © Вокладка М. Анемпадзістаў, 1995

ISBN 985-6022-16-9

"Сучасная культурная антрапалогія" прапануе студэнтам змястоўныя і даступныя для ўспрыняцця ўводзіны ў соцыякультурную антрапалогію са сваёй канцэпцыяй разумення сучаснай цывілізацыі ў яе развіцці. Каб не адстаць ад зменаў у свеце і ў самой антрапалогіі і лепш азнаёміць студэнтаў з гэтай дысцыплінай, чацвёртае выданне істотна перапрацавана. Практычна кожны раздзел і кожная частка кнігі змяшчаюць новую інфармацыю, шмат што з астатняга матэрыялу перапісана нанова.

"Сучасная культурная антрапалогія" даследуе жыццё людзей ва ўсім яго багацці і складанасці, факуючы ўвагу на паасобных пытаннях, што дапамагае ахапіць прадмет ва ўсёй яго шырыні. Чалавечыя культуры разглядаюцца ў гэтай кнізе ў экалагічным кантэксце. Такі падыход азначае разуменне чалавека як творчай істоты, што імкнецца адаптавацца да разнастайных умоў асяроддзя. У кнізе паказваецца, як людзі вырашаюць праблемы прыроднага асяроддзя, у тым ліку супярэчнасць паміж ростам насельніцтва і абмежаванасцю рэсурсаў.

Дзеля ілюстрацыі закранутых пытанняў я падабраў этнаграфічныя прыклады з самых розных культур. Асобныя народы разглядаюцца больш падрабязна, каб стварыць у студэнтаў цэласнае ўяўленне пра феномен культуры.

Каб зразумець культуру кожнага народа, трэба браць пад увагу і яго месца ў сучаснай сусветнай сістэме. Я падкрэсліваю, што ўсе грамадствы свету

6 ПРАДМОВА

складаюць адзіны сусветны арганізм, які ўвесь час развіваецца, і разглядаю розныя спосабы і ступені іх інкарпараванасці ў гэты арганізм. Далей я спрабую паказаць, як гэты працэс уплывае на розныя аспекты жыцця людзей.

Паколькі культуры розных народаў разглядаюцца ў няспынным развіцці, пытанні зменаў і акультурацыі не выдзелены ў асобны раздзел, а закранаюцца па ўсім тэксце. Гэтаксама (у адрозненне ад некаторых падручнікаў) і з пытаннімі полу; у "Сучаснай культурнай антрапалогіі" яны ўздываюцца па меры неабходнасці, каб паказаць узаемасувязь названага аспекту культуры з іншымі.

Майкл Говард

ПРА АЎТАРА

Майкл Говард атрымаў ступень магістра мастацтваў у Мемарыяльным універсітэце ў Ньюфаўндлендзе ў 1973 г., калі завяршыў палявыя даследаванні сярод народа майя ў паўднёвым Белізе. Далей пад кіраўніцтвам антраполога Рональда Бэрндта ён пачаў даследаваць звычаі аўстралійскіх абарыгенаў, якія жывуць у гарадах, а таксама палітыку ўрадаў адносна абарыгенаў і ў 1977 г. атрымаў ва універсітэце Заходняй Аўстраліі ступень доктара філасофіі.

У 1976 г. д-р Говард вярнуўся ў ЗША на выкладчыцкую пасаду ў Дзяржаўным політэхнічным універсітэце Каліфорніі і распачаў працу над першым выданнем "Сучаснай культурнай антрапалогіі". У 1978 г. у Х'юстанскім універсітэце, не адмаўляючыся ад вывучэння аўстралійцаў, д-р Говард зноў звярнуўся да цэнтральнаамерыканскай праблематыкі. Ён вывучаў змены, якія адбываюцца ў Белізе, і ўдзельнічаў у дыскусіі вакол цэнтральнаамерыканскай палітыкі ЗША.

У 1981 г. д-р Говард перабраўся на Фіджы і пачаў працаваць у Школе сацыяльнага і эканамічнага развіцця пры Паўднёваціхаакіянскім універсітэце. Тут ён далучыўся да праекта адукацыі рабочых поўдня Ціхага акіяна, распачатага Міжнароднай арганізацыяй працы, быў кансультантам міжнароднага аэрапорта ў Фіджы па пытаннях супрацоўніцтва і распрацоўваў шэраг палітычных, эканамічных і працоўных тэм па Фіджы, Вануату, Саламонавых астравах, Науру і Кірыбаці. Апрача таго, ён падтрымліваў цесныя сувязі з даследчыцкім Праектам Універсітэта Сіднея, вывучаў праблемы рабочай сілы і транснацыянальных карпарацый у Індыі і зацікавіўся філіпінскай праблематыкай, якой потым займаўся доўга і грунтоўна.

Сувязь Говарда з рабочым рухам Фіджы абумовіла на пачатку 1987 г. раптоўны паварот у яго лёсе. Лідэр Рабочай партыі Фіджы, у якога Говард быў за асабістага дарадцу, атрымаў пасаду прэм'ер-міністра. Праз чатыры тыдні адбыўся ваенны пераварот, і яго ўрад быў скінуты. Неўзабаве Говард з меркаванняў асабістай бяспекі вымушаны быў выехаць у Аўстралію. Там ён заняў пасаду выкладчыка ва Універсітэце Новага Паўднёвага Уэльса і заняўся лабісцкай дзейнасцю на карысць скінутага ўрада Фіджы.

З 1988 г. д-р Говард выкладаў ва Універсітэце Брытанскай Калумбіі, а пазней ва Універсітэце Саймана Фрэзера, у якім ён і па

8 ПРА АЎТАРА

сёння прафесар факультэта сацыялогіі і антрапалогіі. У Канадзе ён таксама цікавіўся Фіджы і поўднем Ціхага акіяна і працаваў з вялікай супольнасцю мігрантаў і ўцекачоў з Фіджы. Але цэнтр яго даследаванняў з цягам часу перамяшчаецца ў Паўднёва-Усходнюю Азію: гэта і здабыча карысных выкапняў, і пытанні навакольнага асяроддзя, і этнічныя ўзаемаадносіны на Філіпінах, на яго рахунку таксама "сумесна з іншымі антрапологамі" шэраг праектаў у Тайландзе і Інданезіі.

Сярод іншых кніг Майкла Говарда — "Палітычныя змены ў вёсцы майя ў паўднёвым Белізе" (Універсітэт Паўночнага Каларада), "Абарыгены ў палітыцы Паўднёва-Заходняй Аўстраліі" (Выдавецтва Аўстралійскага універсітэта), "Палітычная эканомія на поўдні Ціхага акіяна. Уводзіны", разам з Н.Ілэнджам, С.Дуруталам, Р.Утанам (Універсітэт Джэймса Кука), "Палітычная эканомія на поўдні Ціхага акіяна да 1945 г.", разам з С.Дуруталам (Універсітэт Джэймса Кука), "Уплыў міжнароднай горнай прамысловасці на карэнныя народы" (Універсітэт Сіднея), "Фіджы. Раса і палітыка ў астраўной дзяржаве" (Выдавецтва Універсітэта Брытанскай Калумбіі), "Горная прамысловасць, палітыка і развіццё на поўдні Ціхага акіяна" (выдавецтва "Westview"). Пад ягонай рэдакцыяй выйшлі: "Справа Уайтфэла. Абарыгены ў аўстралійскай палітыцы" (Інстытут чалавека), "Абарыгены ў аўстралійскім грамадстве" (Выдавецтва Куінслэндскага універсітэта; Выдавецтва Гавайскага універсітэта), "Этнічнасць і нацыянальнае будаўніцтва на Ціхім акіяне" (Універсітэт Аб'яднаных Нацый), "Зробім гэта самі? Перспектывы аўтаноміі аўстралійскіх абарыгенаў. Зборнік у гонар Рональда і Катарыны Бэрндтаў" — разам з Р.Тонкінсанам (Аўстралійскі інстытут даследавання абарыгенаў), "Змаганне за развіццё. Зборнік памяці Эрнста Утрэхта" — разам з І. Уілрайтам (Універсітэт Саймана Фрэзера), "Другая мексіканская рэвалюцыя?" — разам з Д.Росам (Універсітэт Саймана Фрэзера).

Апошняя па часе кніга д-ра Говарда, напісаная ў суаўтарстве з Джанэт Д'юнэйф-Гатыс, — "Антрапалогія. Разуменне адаптацыі чалавека".

Раздзел 1

УВОДЗІНЫ Ў АНТРАПАЛОГІЮ

Людзі — істоты надзвычай разнастайныя. Мы — рознага колеру, маем рознае аблічча, розныя манеры і гаворым на розных мовах, прытрымліваемся настолькі розных поглядаў, што часам нават цяжка даць веры, што ўсе мы — прадстаўнікі аднаго і таго ж біялагічнага віду. Але тым не менш мы аб'яднаныя супольнай біялагічнай спадчынай і шмат у чым падобныя адзін да аднаго.

Праз вывучэнне нашай біялагічнай і культурнай мінуўшчыны і параўнальнае вывучэнне існуючых грамадстваў **антрапалогія** як навука аб чалавеку імкнецца выглумачыць, чаму і як людзі сталі такімі падобнымі і адначасова такімі рознымі. Галоўная мэта антрапалогіі — даць цэласную карціну чалавечага развіцця.

Гэтая мэта ахоплівае практычна безліч пытанняў па ўсіх аспектах нашага існавання. Што, напрыклад, робіць нас, людзей, людзьмі? Чаму адны людзі высокія, цыбатыя, тым часам як іншыя прысадзістыя, каржакаватыя? Чаму адны займаюцца земляробствам, а іншыя — збіральніцтвам? Усе гэтыя пытанні цікавяць антрапологаў.

ПРЫНЦЫПЫ АНТРАПАЛОГІІ

З прычыны надзвычайнай шырыні прадмета даследавання антрапалогія падзяляецца на паддысцыпліны, кожная з якіх мае асобнае кола спецыялістаў. У гэтай кнізе мы ў першую чаргу звернем увагу на паддысцыпліны, у якіх вывучаюцца культурныя і сацыяльныя аспекты існавання чалавека. Такім чынам, усё ў антрапалогіі аб'яднана такімі агульнымі прынцыпамі, як універсалізм, халізм, інтэграцыя, адаптацыя і культурны рэлятывізм. Яны адрозніваюць антрапалогію ад іншых навук — напрыклад, ад гісторыі, псіхалогіі і сацыялогіі, якія таксама вывучаюць жыццё чалавека.

Універсалізм

Падставовым прынцыпам сучаснай антрапалогіі з'яўляецца прынцып **чалавечага універсалізму**: усе народы ў аднолькавай ступені людзі.

Незалежна ад таго, ідзе гаворка аб прадстаўніку народа сан, наваха або кельтаў, — усе яны належаць да аднаго віду. Ніводную з груп людзей нельга назваць "малпападобнай" або больш развітай за іншыя. Паколькі ўсе людзі роўныя, антраполагам аднолькава цікавыя як бамбуці (пігмеі) разам з аўстралійскімі абарыгенамі, так і народы, якія жывуць у індустрыяльных дзяржавах Паўночнай Амерыкі і Заходняй Еўропы. Ніводная з груп людзей не з'яўляецца занадта малой або вялікай, закінутай або нецывілізаванай, ці занадта шэрай, каб іх абышлі ўвагай антрапалагі. Усе чалавечыя істоты, якія існавалі раней і існуюць цяпер, з'яўляюцца аб'ектам іх навуковых даследаванняў. Кожны народ — каптоўная крыніца ведаў пра чалавека: пра тое, што азначае выжыванне з пункту гледжання культуры, пра яго сацыяльную і біялагічную спадкаемнасць. Кожны народ можа даць цікавы матэрыял аб пагэнцыяльных магчымасцях чалавечага роду і аб межах гэтых магчымасцяў.

Халізм

Эканамісты вивучаюць сістэмы вытворчасці, абмену і спажывання. Палітолагі даследуюць асновы сацыяльнага парадку і супярэчнасці сацыяльных узаемаадносін, падзел і станаўленне заканадаўчай і выканаўчай улад. Другія навукоўцы абіраюць для паглыбленага вивучэння іншыя аспекты чалавечага існавання. Яны не толькі пранікаюць у сутнасць эканомікі і палітычнай арганізацыі грамадства, але імкнуцца таксама спасцігнуць яго рэлігію, правілы ўступлення ў шлюб, этыкет, мову, тэхніку, мастацтва, асаблівасці выхавання дзяцей, спецыфіку навакольнага асяроддзя. Яны таксама цікавяцца як мінуўшчынай грамадства, так і яго сучасным становішчам. Канцэпцыя **халізму**, у межах якой існаванне чалавека разглядаецца як цэласная і складаная з'ява, улічвае таксама біялагічныя і культурныя аспекты гэтага існавання. Такім чынам, антрапалагі цікавяцца фізічнымі характарыстыкамі народаў мінулага і сучаснасці з тым, каб усебакова разгледзець умовы існавання чалавека.

Інтэграцыя

Інтэграцыя вызначае, як узаемадзеіваюць розныя аспекты культурнага жыцця. Недастаткова вивучаць паасобку палітыку, мастацтва, рэлігію, сістэму сваяцтва або эканоміку, скажам, народа наваха. Антрапалагі разглядаюць гэтыя аспекты жыцця як пераплеценныя ніці, якія ўтвараюць тканіну сацыяльнага цэлага. Памянёныя аспекты ў сваю чаргу з'яўляюцца складнікамі больш шырокага фізічнага і сацыяльнага асяроддзя, у якім жыве народ наваха, — гэта, па-першае,

засушлівыя землі Паўднёва-Заходняй Амерыкі і, па-другое, грамадства Злучаных Штатаў. Каб атрымаць поўнае ўяўленне аб вераваннях або занятках пэўнай групы, неабходна разгледзець іх як у кантэксце грамадства, у якім яна існуе, так і ў кантэксце навакольнага асяроддзя, якое фарміруе гэтае грамадства.

Шматлікія антрапалагічныя даследаванні былі скіраваны на вивучэнне такіх малых і адносна ізаляваных чалавечых супольнасцяў, як аўстралійскія абарыгены або аўтахтоны басейна Амазонкі, дзе сацыяльная інтэграцыя заўсёды навідавоку. Для такіх **дробных грамадстваў** характэрна лакальнасць як сацыяльнага ўзаемадзеяння, так і выкарыстання рэсурсаў. Усе аспекты сацыяльнага жыцця такіх супольнасцяў — сістэма сваяцтва, палітыка, праца і іншае — цесна ўзаемазвязаны, а іх сувязі з навакольным асяроддзем даволі непасрэдняы. Сучасная антрапалагі надае вялікую ўвагу і даследаванню жыцця **буйных грамадстваў** — супольнасцяў з менш лакальнай арыентацыяй, якія значна больш залежаць ад шырокага і высокаспецыялізаванага абмену таварамі, ідэямі і людзьмі. У такіх супольнасцях сацыяльная або іншая інтэграцыя менш відавочная, але яна ўсё ж існуе. Напрыклад, жыхар Таронта або Парыжа таксама з'яўляецца складовай часткай грамадскага арганізма і яго жыццё ў значнай ступені залежыць ад умоў навакольнага асяроддзя.

За апошнія гады мы сталі больш інфармаванымі аб ступені інтэграцыі дзяржаў у велізарную **сусветную сістэму**: супольныя сацыяльныя і эканамічныя структуры ахопліваюць увесь свет. Адабленныя супольнасці становяцца ўзаемазалежнымі, і асаблівасці іх могуць быць зразуметы толькі ў агульначалавечым кантэксце. Пацверджаннем гэтага з'яўляецца міжнародны гандаль [Shannon, 1989, с. 21-20; Wallerstein, 1979, с. 5]. Каб атрымаць поўнае ўяўленне аб сучаснай невялікай супольнасці, скажам, Новай Гвінеі ці басейна Амазонкі, недастаткова вивучыць толькі гісторыю або прыроднае асяроддзе гэтых супольнасцяў. На іх таксама ўплываюць сусветная індустрыя турызму, сусветны таварны рынак, міжнародныя кампаніі і замежныя дзяржавы, якія ў сваю чаргу самі з'яўляюцца часткамі інтэграванай сусветнай сістэмы. Ступень інтэграцыі пэўнага рэгіёна ў сусветную сістэму становіцца больш відавочнай у святле абмеркавання актуальных праблем навакольнага асяроддзя: глабальнага пацяплення або адмоўнага ў сусветным маштабе ўздзеяння вуглевадародаў і іншых хімічных рэчываў.

Адаптацыя

Людзі, як і жывёла, залежаць ад **навакольнага асяроддзя**. Апошняе ўключае ў сябе наступныя складнікі: *фізічнае асяроддзе*

— клімат, ападкі, тэрыторыя і г. д.; *біятычнае асяроддзе* — свет раслін і жывёл дадзенага рэгіёна; *сацыяльнае асяроддзе* — узаемаадносіны паміж людзьмі. Так, напрыклад, азначэнне "асяроддзе Каліфарнійскага ўзбярэжжа" ўключае ў сябе ўяўленні аб марскім беразе, ненаселенай тэрыторыі і клімаце, дрэвай і свойскай жывёле, а таксама аб усім насельніцтве гэтага рэгіёна.

Вывучэннем узаемаадносін паміж арганізмамі і фізічным, біятычным і сацыяльным асяроддзем займаецца **экалогія**. Галоўнае, чым цікавіцца антрапалогія і што мае непасрэднае дачыненне да экалогіі, гэта вызначэнне шляхоў узаемадзеяння людзей і навакольнага асяроддзя і распрацоўка адаптацыйнай стратэгіі чалавека. Тэрмін "**адаптацыя**" азначае спосабы, пры дапамозе якіх людзі прыстасоўваюцца да розных умоў жыцця з мэтай самазахавання і выжывання. Гэты тэрмін ужываецца таксама, калі маецца на ўвазе канчатковы вынік працэсу адаптацыі — пэўныя паводзіны, сацыяльная сістэма або фізічная будова. Гэта і ёсць тое, што трэба разумець пад словам "адаптацыя".

Адаптацыйная стратэгія акрэслівае шляхі, у адпаведнасці з якімі адбываецца прыстасаванне арганізмаў, людзей або супольнасцяў да свайго асяроддзя. Іншымі словамі, гэта шэраг спосабаў, якія ўсвядомлена або неўсвядомлена ўжываюцца чалавекам для вырашэння асноўных сацыяльных і біялагічных праблем [Dobzansky, 1974]. У ліку гэтых праблем — забеспячэнне ежай, засцярога ад прыродных стыхій, пошук партнёра. Уступаючы ва ўзаемадзеянне з навакольным асяроддзем, людзі прытрымліваюцца пэўнай адаптацыйнай стратэгіі, заснаванай галоўным чынам на трох элементах культуры: тэхніцы, сацыяльнай арганізацыі, каштоўнасцях і вераваннях. Тэрмін "**эксплуатацыя**" азначае "выкарыстанне чагосьці з эканамічнай выгадай" або проста "выкарыстанне". Звычайна гэты тэрмін ужываецца ў адносінах да мінералаў, раслін і жывёл. Але і людзі — напрыклад, найміты або нявольнікі — таксама павінны разглядацца ў якасці прыродных рэсурсаў.

Дзякуючы сваім канкрэтным вынікам **тэхналогія** (навыкі і веды, якія людзі дастасоўваюць да вырабу рэчаў і выкарыстання рэсурсаў) адыгрывае істотную ролю ў працэсе адаптацыі. Традыцыйная адаптацыйная стратэгія карэнных жыхароў Арктыкі, напрыклад, ўключае розныя тэхнічныя прыёмы па забеспячэнні патрэб іх існавання і дасягненні дастатковай ступені камфорту. Яны скарыстоўваюць дзіды, гарпуны, крукі і пасткі, каб адшукваць і забіваць звяроў. Каб рухацца па моры і сушы, яны змайстравалі лодкі і сані і вынайшлі лыжы. Каб ахоўваць сябе ад непагадзі, яны

прыдумалі розную адзежу са шкураў жывёлы, пабудавалі жыллё з лёду і шкураў. Усё гэта патрабавала ведаў аб мясцовых рэсурсах, а таксама тэхнічных навываў, якія перадаваліся з пакалення ў пакаленне.

Шляхі сацыяльнай самаарганізацыі людзей — таксама вельмі важны аспект адаптацыйнай стратэгіі. Сацыяльна значнай часткай гэтай стратэгіі з'яўляецца **падзел працы** — тэхнічны і сацыяльны спосаб арганізацыі яе ў грамадстве. У аўстралійскіх абарыгенаў, напрыклад, падзел працы адбываўся паводле палавых прыкмет: мужчыны займаліся паляваннем на буйную жывёлу, а жанчыны збіралі расліны. У сучасным індустрыяльным грамадстве такі падзел куды больш складаны: для яго характэрна высокая ступень спецыялізацыі і разнастайныя спосабы адаптацыі. Трэці культурны кампанент адаптацыйнай стратэгіі складаюць грамадскія **каштоўнасці і погляды** людзей. Для многіх паляўнічых здольнасць паўтарыць перад паляваннем адпаведныя замовы набывае тое ж самае значэнне, як і ўменне паставіць пасткі або высачыць зверга. Узаемадзеянне з навакольным асяроддзем абумоўлена сістэмай вераванняў грамадства і пэўнымі яго каштоўнасцямі, што вызначаюць дзеянні людзей. Так, менавіта рэлігійныя вераванні аўстралійскіх абарыгенаў абумовілі іх гарманічныя адносіны з наваколлем. Праз міфы і рытуалы гэтыя вераванні звязваюць людзей з прыродай, разгрупуюць іх па зямлі і садзейнічаюць лепшаму захаванню флоры і фауны.

Адаптацыя чалавека мае і біялагічны аспект. Біялагічныя і культурныя аспекты адаптацыі фактычна перакрываюцца. Такім чынам, людзям сапраўды ўласціва *біякультурная* адаптацыя — цеснае ўзаемадзеянне біялагічных і культурных спосабаў прыстасавання да навакольнага асяроддзя. Наша унікальная біялагічная гісторыя і фізічная канстытуцыя, асабліва мозг чалавека, абумоўліваюць існаванне культурных аспектаў адаптацыйнай стратэгіі. У сваю чаргу такія аспекты сучаснай культурнай адаптацыі, як медычнае абслугоўванне і сельская гаспадарка, таксама ўздзейнічаюць на біялагічнае развіццё чалавека, дапамагаючы яму пераадольваць стрэсы, выкліканыя неспрыяльнымі навакольнымі ўмовамі. З іншага боку, забруджванне прыроднага асяроддзя і перанаселенасць не ў меншай ступені з'яўляюцца біялагічнай прычынай стрэсаў у людзей.

Культурны рэлятывізм

Побач з уласна навуковымі мэтамі антрапалогія імкнецца садзейнічаць паразуменню паміж прадстаўнікамі розных культур. Такому ўзаемаразуменню нярэдка перашкаджае **этнацэнгрызм** —

14 • РАЗДЗЕЛ 1

ацёнка паводзін іншых людзей з пункту гледжання сваіх, а не іхніх культурных вартасцяў і традыцый. Чаму яны не тое ядуць, не так апранаюцца і паводзяць сябе не так, як мы? У сваёй крайняй праяве этнацэнтрызм пераходзіць у *культурны шавінізм*, калі звычаі і погляды ўласнага народа аўтаматычна і безумоўна лічацца вышэйшымі за ўсе іншыя.

У некаторай ступені этнацэнтрызм характэрны для ўсіх супольнасцяў. Як думаць і паводзіць сябе, кожны чалавек навучаецца з самага маленства. Выхаванне на каштоўнасцях уласнай культуры працягваецца ўсё жыццё. Замацаванне каштоўнасцяў і маральных нормаў адбываецца пры дапамозе школы, тэлебачання, а таксама падчас рэлігійных цырымоній, спартыўных мерапрыемстваў і масавых урачыстасцяў. Дзе б мы ні былі, мы бесперапынна навучаемся таму, што лічыцца патрэбным, рэальным, дазволеным, пажаданым і значным з пункту гледжання той сацыяльнай групы, да якой мы належым. Такі канструктыўны этнацэнтрызм мае пазітыўны пачатак: надае людзям пачуццё гонару, спрыяе дасягненню дабрабыту і бяспекі. Менавіта гэта з'яўляецца мэтай шмат якіх этнічных рухаў, што абуджаюць нацыянальную самасвядомасць. Прыкладам могуць быць рухі карэнных жыхароў Злучаных Штатаў і Канады. Але празмерны этнацэнтрызм прыводзіць да фанатызму і дыскрымінацыі. Звычайна падставай для парушэння правоў чалавека з'яўляецца меркаванне, што прыгнечаныя народы быццам бы "адсталыя", "прымітыўныя" або ў нейкім сэнсе горшыя.

Этнацэнтрызм не садзейнічае ўзаемаразуменню людзей. Каб сапраўды зразумець іншых, неабходна падзяляць канцэпцыю **культурнага рэлятывізму**, г.зн. разглядаць і разумець паводзіны і погляды іншых людзей з пункту гледжання іх традыцый і досведу. Тое, што "правільна" для адной групы людзей, не абавязкова правільнае для другой. Такія супрацьлеглыя погляды можна ўбачыць, напрыклад, у рэлігійных уяўленнях аб забіцці жывёлы і ўжыванні ў ежу мяса. Жыхары Захаду лічаць традыцыйна індусаў, паводле якой забараняецца есці ялавічыну, неразумнай; адпаведна яны з гідлівасцю ставяцца да традыцыі кітайцаў есці мяса сабак. З іншага боку, шмат індусаў лічаць жорсткасцю забіваць кароў, а многія кітайцы не разумеюць адмову жыхароў Захаду есці сабачае мяса.

Культурны рэлятывізм не азначае, што нам трэба некрытычна прымаць любы ўчынак або любое ўяўленне іншага народа. Хутчэй ён азначае, што светапогляд і традыцыі любога народа трэба асэнсоўваць у кантэксце яго гісторыі, наваколля і сацыяльных умоў. Так, жорсткае стаўленне іракцаў і туркаў да курдскага

народа неабходна разглядаць у святле гісторыі, сацыяльнай і эканамічнай спецыфікі дадзенага рэгіёна. Але ведаць названую спецыфіку яшчэ не азначае ўхваляць гэтую жорсткасць. Такая канцэпцыя ляжыць у аснове намаганняў Арганізацыі Аб'яднаных Нацый стварыць сусветныя стандарты правоў чалавека.

У паняцце этнацэнтрызму можа ўваходзіць не толькі ўвага да культурных адрозненняў, але і погляд на іншых людзей як на прадстаўнікоў адрозных відаў. Гэтыя малюны дэманструюць, як французскі мастак XV ст. уяўляў сабе жыхароў далёкіх краін

АНТРАПАЛОГІЯ ЯК НАВУКА

Хоць антрапалогія і мае шмат агульнага з іншымі дысцыплінамі, у тым ліку з гісторыяй і гуманітарнымі навукамі, усё ж яна аформілася ў самастойную **навуку**. Як і кожная навука, гэта асобная сфера даследаванняў, у якой шляхам сістэматычных назіранняў і класіфікацыі фактаў усталёўваюцца законы, што паддаюцца праверцы. Але пакуль такія законы яшчэ не выпрацаваны, навукоўцы задавальняюцца **тэорыямі**, г. зн. падставовымі прынцыпамі, пры дапамозе якіх вытлумачваюцца вынікі назірання. Гэтыя прынцыпы ўдакладняюцца і змяняюцца падчас навуковых даследаванняў, якія праводзяцца з мэтай праверкі наяўных тэорый або выпрацоўкі новых. Антрапалогія кіруецца тымі ж фундаментальнымі прынцыпамі, што і іншыя навукі. Гэта выкарыстанне навуковага метаду, прызнанне розных поглядаў у межах дадзенай дысцыпліны і змена парадыгмаў, якія дамінуюць у навуковым мысленні.

Навуковы метад

Навуковы метад — гэта спосаб дакладнага планавання і выканання даследаванняў. Ён складаецца з трох асноўных этапаў — *вылучэння гіпотэзы* — г.зн. фармулёўкі меркавання, што назіраная з'ява выклікана пэўным комплексам фактараў; *вызначэння спосабаў праверкі гіпотэзаў* і ўключэння іх у план даследавання; *праверкі гіпотэзаў* праз даследаванні і далейшыя назіранні. Да гэтага можна дадаць яшчэ і такія этапы, як паўторная праверка і перагляд гіпотэзаў у святле сённяшніх і будучых адкрыццяў.

Разнастайнасць поглядаў

Тэарэтычна кожная навука імкнецца да ўсталявання дакладных законаў, але на практыцы вучоныя звычайна толькі намагаюцца падысці да больш грунтоўнага адказу на пытанне "што такое рэчаіснасць". Адказ на такое пытанне — працяглы і цяжкі працэс, які складаецца з шэрагу дробных этапаў. Даволі часта адну і тую ж праблему адначасова даследуе цэлы шэраг вучоных.

Навукоўцы часам прытрымліваюцца супрацьлеглых поглядаў або тэорый, якія адлюстроўваюць розныя падыходы да інтэрпрэтацыі адной і той жа інфармацыі. Гэта можа збянтэжыць, але без такіх плюралістычных поглядаў навука закасянела б. Працягваючы даследаванні, вучоныя ў рэшце рэшт вызначаюць найбольш пераканаўчыя погляды, і такім чынам адбываецца іх паразуменне.

Для антрапалогіі, як і для іншых навук, характэрны плюралізм поглядаў. Шмат дыскусій разгортваецца вакол такіх пытанняў, як канкрэтныя вехі эвалюцыі чалавека або фактары, якія абумовілі ўзнікненне земляробства, а таксама вакол пытанняў аб прыродзе і прычынах сацыяльных зменаў. Калі адны антрапалагі разглядаюць матэрыяльную базу (куды ўваходзіць тэхналогія і рэчы, якія мы вырабляем) як найбольш вызначальны фактар культурных з'яў, іншыя падкрэсліваюць значнасць ідэй і сімвалаў, іх адносную незалежнасць ад матэрыяльных умоў бытавання. Такія адрозненні ў поглядах абумоўлены антаганізмам паміж матэрыялістычнымі тэорыямі Леслі Уайта і Джуліяна Сцюарда, з аднаго боку, і кагнітыўнымі (сімвалічнымі) тэорыямі Клода Леві-Строса і Кліфарда Гірца — з другога. Гэтае пытанне больш дэталёва будзе разгледжана ў наступным раздзеле.

Эвалюцыя і рэвалюцыя ў навуцы

Навука няспынна развіваецца. Па меры таго як выпрацоўваюцца новыя метады і назапашваецца большая колькасць інфармацыі, вучоныя ствараюць новыя тэорыі і ўдакладняюць або адхіляюць існуючыя сёння. Гэтыя змены адбываюцца надзвычай павольна. Такім чынам, любая навуковая рэвалюцыя адбываецца тады, калі галоўная інтэлектуальная канцэпцыя распрацавана да такой ступені, што яна становіцца дастаткова пераканаўчай, каб прыцягнуць вялікую групу прыхільнікаў, і дастаткова незавершанай, каб пакінуць магчымыя праблемы для вырашэння неабмежаванай колькасці даследчыкаў [Kuhit, 1970, с. 10]. Такія галоўныя ідэі групуюцца ў **парадыгмы** — шырокія навуковыя канцэпцыі, у рамках якіх развіваюцца навуковыя ідэі і ажыццяўляюцца даследаванні. Прыкладамі парадыгмаў з'яўляюцца законы фізікі Ньютана, погляды Каперніка аб будове сусвету, тэорыя эвалюцыі Дарвіна. Так, тэорыя Дарвіна прадэманстравала новы падыход да вивучэння грамадства ў XIX ст., згодна з якім чалавечыя супольнасці неабходна вивучаць у межах усеагульнай сацыяльнай эвалюцыі. Далейшыя даследаванні ў рэшце рэшт прывялі да абвяржэння або значнага ўдасканалення першых эвалюцыйных тэорый антрапалагаў. Такім чынам, у выніку паглыбленых навуковых даследаванняў выявілася, што парадыгма можа прывесці як да адмаўлення ад папярэдніх поглядаў, так і да іх замены больш пераканаўчымі варыянтамі.

ГАЛІНЫ АНТРАПАЛОГІІ

Антрапалогія імкнецца даць халістычнае і сістэмнае ўяўленне аб чалавеку, хоць, вядома, ніхто не ў стане ведаць усе аспекты жыцця народаў мінуўшчыны і сучаснасці. Значыцца, антрапалогіі патрэбна спецыялізацыя. Як правіла, антрапалагі для паглыбленага вывучэння абіраюць адзін або два аспекты, суадносячы пры гэтым свае здабыткі з дасягненнямі іншых галін навукі. Антрапалогія падзяляецца на наступныя падраздзелы: біялагічная (або фізічная) антрапалогія; археалогія; лінгвістычная антрапалогія; соцыякультурная антрапалогія.

Біялагічная антрапалогія

Шмат антрапалагаў засяроджвае ўвагу на біялагічных аспектах існавання чалавека. Усе падраздзелы **біялагічнай антрапалогіі** падзяляюцца на два асноўныя накірункі: вывучэнне эвалюцыі чалавека і вывучэнне біялагічнай своеасаблівасці сучасных чалавечых папуляцый.

Вывучэнне эвалюцыі чалавека заклікана даць адказ на пытанне, чаму людзі пачалі развівацца і якім чынам адбывалася біялагічная эвалюцыя ў прыродзе. Некаторыя біёлагі-антрапалагі вывучаюць выкапні, рэшткі жывёл і раслін, якія даўно вымерлі. Разглядаючы выкапнёвыя рэшткі першабытных людзей, біёлагі-антрапалагі атрымліваюць магчымасць удакладніць час, калі нашы продкі пачалі хадзіць выпрастаўшыся, або акрэсліць ступень эвалюцыі, на якой мозг чалавека дасягнуў сучасных памераў. З мэтай стварэння поўнай, цэласнай карціны побыту нашых далёкіх продкаў і іх эвалюцыі біёлагі-антрапалагі супрацоўнічаюць з прадстаўнікамі іншых навук — напрыклад, з геалагамі і археалагамі.

Як група біялагічных істот людзі належаць да **прыматаў**. Такім чынам, існуе яшчэ адзін спосаб вывучэння эвалюцыі чалавека: праз **прыматалогію**, або вучэнне аб прыматах — чалавекападобных малпах і паўмалпах. У біялагічным і эвалюцыйным сэнсе гэтыя сысуны з'яўляюцца найбліжэйшымі суродзічамі чалавека. Даследаванні прыматолагаў дапамагаюць зразумець тое агульнае ў нас і іншых жывых істот, што робіць нас часткай прыроды і забяспечвае нашу унікальнасць. Вывучэнне прыматаў дапамагае антрапалагам і ў аналізе іншых аспектаў эвалюцыі.

Тым часам як адны прыматолагі засяроджваюць увагу на біялогіі прыматаў, іншыя вывучаюць іх паводзіны на прыкладзе шымпанзэ, гарылаў і бабуінаў. Іх даследаванні дапамагаюць нам рэканструаваць паводзіны нашых далёкіх продкаў. Напрыклад, Джэйн Гудал

[Goodall, 1964] выявіла, што дзікія шымпанзэ мэтанакіравана вырабляюць і выкарыстоўваюць прымітыўныя прылады працы. Таму многія біёлагі-антрапалагі прыйшлі да высновы, што выкарыстанне прылад працы — больш даўняя з'ява, чым меркавалася раней. Нягледзячы на значныя адрозненні ў ступені авалодання прыладамі працы, іх выкарыстанне характэрна як для шымпанзэ, так і для чалавека. Гэта, магчыма, і было характэрнай адзнакай іх агульнага продка.

Іншыя біёлагі-антрапалагі даследуюць *біялагічную разнастайнасць* сучасных людзей. Даследаванні ў гэтай галіне цесна звязаны з вучэннем аб эвалюцыі, бо біялагічная разнастайнасць жывых істот і з'яўляецца вынікам эвалюцыі. Антрапалагі, якія распрацоўваюць гэты накірунак, імкнуцца апісаць прыклады гэтай разнастайнасці чалавека і вытлумачыць яе прыроду. Паколькі даследчыкі вывучаюць сучаснага чалавека, яны маюць магчымасць даследаваць як візуальныя прыкметы людзей (колер скуры і структуру валасоў), так і іх нябачныя асаблівасці (групу крыві або генатып) і могуць прасачыць узамасувязі паміж біялагічнай разнастайнасцю лакальнай групы людзей і іх асяроддзем. Напрыклад, многія вучоныя сцвярджаюць, што людзі становяцца высокімі і цыбатымі або прыземістымі і каржакаватымі ў выніку адаптацыі да кліматычных умоў, бо, як сцвярджаецца, форма цела залежыць ад здольнасці захоўваць або выплываць уласнае цяпло. Даследчыкі біялагічнай разнастайнасці чалавека імкнуцца растлумачыць працэс узнікнення біялагічных адрозненняў паміж асобнымі людзьмі.

Археалогія

Археалогія даследуе жыццё старажытных народаў па матэрыяльных помніках культуры і быту, якія захаваліся да нашага часу. Прадстаўнікі класічнай археалогіі, якія вывучаюць старажытныя цывілізацыі Еўропы і Блізкага Усходу, працуюць у цесным кантакце з гісторыкамі-мастацтвазнаўцамі. З іншага боку, антрапалагі-археалагі — таксама спецыялісты па старажытных культурах. Яны імкнуцца адказаць на пытанні, якія хвалююць усіх прадстаўнікоў гэтай навукі. Антрапалагі-археалагі ўжываюць інтэграваны падыход, разглядаючы помнікі культуры ў шырокім кантэксце: як адбывалася ўзаемадзеянне чалавечай супольнасці і навакольнага асяроддзя; як і чаму пачалі развівацца пэўны народ і яго культура.

Сучасныя антрапалагі-археалагі займаюцца больш тлумачэннем культурных працэсаў, чым апісаннем і класіфікацыяй чалавечых супольнасцяў мінуўшчыны. Іншымі словамі, яны імкнуцца зразумець галоўныя законы ўзнікнення і развіцця чалавечых культур.

Напрыклад, некаторых антраполагаў-археолагаў цікавяць прычыны ўзнікнення земляробства — рэвалюцыйнай з'явы, якая паўставала ў розныя часы і ў розных частках свету. Згодна з адной тэорыяй, земляробства ўзнікла ў выніку культурнай адаптацыі як рэакцыя людзей на ўмовы навакольнага асяроддзя. Калі колькасць насельніцтва павялічвалася і адчувалася нястача прыродных рэсурсаў, тады з'яўлялася патрэба ў стабільных крыніцах ежы, што і выклікала ўзнікненне земляробства [Boserup, 1981].

Многія антрапалагі-археалагі вывучаюць чалавечыя супольнасці, якія не пакінулі пасля сябе пісьмовых помнікаў. Абсяг іх дзейнасці называецца **дагістарычнай археалогіяй**. Каб узнавіць дагістарычны лад жыцця, археалагі, апрача матэрыяльных помнікаў, вывучаюць і лад жыцця сучасных народаў, які можна параўнаць з ладам жыцця даўніх чалавечых супольнасцяў. Нашы продкі жылі з палявання і збору таго, што давала сама прырода, — гэта значыць, займаліся збіральніцтвам. Такім чынам, праз вывучэнне ладу жыцця сучасных збіральнікаў археалагі вывучаюць і лад жыцця іх продкаў, а менавіта паляўнічыя прыёмы, рассяленне па зямлі, рэлігійныя вераванні.

У супрацьлегласць гэтаму **гістарычная археалогія**, як і класічная, вывучае пераважна тыя чалавечыя супольнасці, ад якіх засталіся пісьмовыя помнікі, хоць гісторыкі-археалагі шмат працуюць і ў межах агульнай антрапалогіі. Шматлікія чалавечыя супольнасці мінуўшчыны пакінулі пісьмовыя сведчанні свайго існавання, але іх заўсёды будзе мала для поўнага адлюстравання жыцця тагачасных людзей.

Гісторыкі-археалагі імкнуцца знаходзіць у тых фрагментарных звестках, якія засталіся ад старажытных чалавечых супольнасцяў, сведчанні штодзённага жыцця людзей. Археалагічныя раскопкі ў Каліфорніі, напрыклад, далі багатую інфармацыю аб побыце даўнейшых іспанскіх місіянераў. Матэрыялы, знойдзеныя пры гэтых раскопках, дапамаглі ўдакладніць карціну кантактаў паміж абарыгенамі і еўрапейцамі таго часу.

Лінгвістычная антрапалогія

Нормы і правілы паводзін, якія ўтвараюць культуру, перадаюцца пераважна праз складаную сістэму сімвалаў, у якую ўваходзіць і мова. Усе арганізмы валодаюць пэўнымі спосабамі камунікацыі. Некаторыя з жывёл, напрыклад, дэльфіны і шымпанзэ, валодаюць высокаразвітымі сродкамі камунікацыі. Унікальная і надзвычай складаная камунікацыйная сістэма створана людзьмі.

Без яе чалавечая культура была б немагчымай. Гэтымі аспектамі жыцця чалавека займаецца **лінгвістычная антрапалогія**. Яна ў сваю чаргу падзяляецца на шэраг паддысцыплін.

Дэскрыптыўная лінгвістыка займаецца пытаннем структуры мовы і ўзаемадзеяння асобных яе частак (фанетыкі і граматыкі) у межах складанай сістэмы камунікацыі. Прадмет вывучэння *гістарычнай лінгвістыкі* — эвалюцыя мовы, г.зн. тое, як яна развіваецца і змяняецца. *Сацыяльная лінгвістыка* вывучае адносіны паміж мовай і такімі фактарамі сацыяльнага асяроддзя, як клас, нацыянальнасць, узрост і пол. Прадметам вывучэння сацыяльнай лінгвістыкі з'яўляецца, напрыклад, залежнасць манеры вымаўлення ад полу. Урэшце, многіх антраполагаў-лінгвістаў цікавіць тэма *"мова і культура"*, г.зн. тое, як мова ўздзейнічае на наша мысленне, а таксама як нашы вераванні і ўяўленні аб каштоўнасцях уплываюць на мадэлі моўных паводзін.

Соцыякультурная антрапалогія

Соцыякультурная антрапалогія вывучае сацыяльны, сімвалічны і матэрыяльны аспекты жыцця сучасных і гістарычна блізкіх да нас грамадстваў. Тым часам як біялагічная антрапалогія засяроджвае сваю ўвагу на вывучэнні біялагічных асноў чалавека, соцыякультурная антрапалогія займаецца вывучэннем сацыяльнай і культурнай спадчыны чалавецтва. І хоць соцыякультурная антрапалогія і археалогія маюць шмат агульнага, асабліва ў дачыненні да культуры і гісторыі чалавецтва, — у іх ёсць і шмат істотных адрозненняў. Асноўнае з іх у тым, што соцыякультурная антрапалогія займаецца тымі грамадствамі, якія можна вывучаць непасрэдна, а археалогія мае справу з чалавечымі супольнасцямі, якія адышлі ў нябыт.

Паняцце "культура" вельмі важнае як для ўсёй антрапалогіі, так і для соцыякультурнай яе галіны. Магчыма, гэта найбольш вызначальная характарыстыка чалавека. Культура ў тым сэнсе, у якім гэтае азначэнне ўжываецца ў антрапалогіі, — з'ява больш шырокая, чым опера, паэзія, жывапіс, балет і іншыя здабыткі мастацтва. **Культура** — гэта традыцыйныя спосабы арганізацыі паводзін і мыслення групы людзей у межах іх асяроддзя. Вызначаная такім чынам культура падзяляецца на тры асноўныя віды: культура паводзінная, пазнавальная і матэрыяльная. *Паводзіны* — гэта тое, як людзі дзейнічаюць і — на што робіцца асабліва націск — узаемадзейнічаюць. У працэсе выхавання, напрыклад, бацькі і дзеці ўзаемадзейнічаюць у адпаведнасці з даволі акрэсленай мадэллю. *Пазнавальны* кампанент складаецца з уяўленняў людзей аб свеце.

Напрыклад, бацькі маюць абмежаванае кола ведаў пра тое, як трэба дзейнічаць ім або іх дзецям і ўвогуле якое месца займае бацькоўства на шкале каштоўнасцяў. Урэшце, *матэрыяльны* кампанент культуры складаецца з тых фізічных рэчаў, якія мы вырабляем або скарыстоўваем.

Культура ў асноўным ёсць вынік **навучання**, г.зн. мадэлявання паводзін у адпаведнасці з асяроддзем. Практычна ўсім арганізмам уласціва навучанне. Тым не менш ніякая з жывых істот не валодае большымі здольнасцямі да навучання, як чалавек. і ніхто не залежыць ад набытага досведу самазахавання ў такой ступені, як ён. Тым часам як у працэсе самазахавання большасці арганізмаў галоўную ролю выконваюць інстынкты, выжыванне чалавека галоўным чынам залежыць ад набытага ім досведу культуры. Людзі навучаюцца таму, як ім жыць у канкрэтных сацыяльных і прыродных умовах; інстынкты пры гэтым выконваюць нязначную ролю. Уявіце, якія шанцы на выжыванне ў гарадскога жыхара Захаду, калі яго аднаго раптоўна пакінуць без сродкаў на існаванне ў трапічным лесе або ў бясплоднай пустыні. Без усялякай дапамогі, без парады таго, хто валодае жыццёвым досведам, ён хутчэй за ўсё загіне.

Як вынікае з самой назвы, апрача культуры, сацыякультурная антрапалогія займаецца вывучэннем чалавечай супольнасці. Культура не паўстае ў вакууме і не ствараецца асобнымі індывідамі. Гэта найхутчэй вынік групавога ўзаемадзеяння людзей. Праз сацыяльныя ўзаемаадносіны асобныя індывіды навучаюцца такім паводзінам і такім кагнітыўным мадэлям, якія падзяляюцца ўсім грамадствам. Мы, людзі, з'яўляемся сацыяльнымі істотамі з біялагічнай будовай, якая абумоўлівае наша аб'яднанне ў групы. З самага пачатку эвалюцыі працэс выжывання чалавека адбываўся дзякуючы супольным намаганням. Такім чынам, культура — гэта здабытак усяго грамадства. Тыя, хто маюць аднолькавыя культурныя інтэнцыі і валодаюць аднолькавымі мадэлямі паводзін, належаць да **грамадства** — групы людзей, якая вылучаецца асаблівым характарам узаемаадносін паміж сабою. Менавіта дзякуючы супольнаму досведу членаў грамадства людзі ствараюць супольныя культурныя каштоўнасці. Гэта двухбаковы працэс, бо развіццё чалавечага грамадства таксама залежыць ад культуры. Няма нічога абсалютна незалежнага.

Для сацыякультурнай антрапалогіі характэрна як неаднароднасць метадалагічных устаноў, так і большая акрэсленасць формаў спецыялізацыі, якія засяроджаны пераважна на палітыцы, эканоміцы і сістэме сваяцтва. Найбуйнейшай галіной сацыякультурнай антрапалогіі з'яўляецца

этналогія — сістэмнае параўнальнае вывучэнне мадэляў і працэсаў у сучасных і зніклых культурах.

Сацыякультурная антрапалогія ўзнікла на аснове дэскрыптыўных матэрыялаў, апісанняў разнастайных вераванняў, заняткаў і здабыткаў людзей. Апісанне культуры асобных супольнасцяў, заснаванае галоўным чынам на непасрэдных кантактах з носьбітамі гэтай культуры або на археалагічных дадзеных, называецца **этнаграфіяй**. Аб'ём назапашанай этнаграфічнай інфармацыі настолькі вялікі, што яе вывучэнне ў поўным аб'ёме проста немагчымае. Таму большасць даследчыкаў у галіне сацыякультурнай антрапалогіі вывучае этнаграфію аднаго або двух геаграфічных рэгіёнаў, такіх, напрыклад, як Афрыка на поўдзень ад Сахары або басейн Амазонкі. Як правіла, спецыяліст у сацыякультурнай антрапалогіі паглыблена даследуе толькі некаторыя групы людзей дадзенага рэгіёна, назіраючы за імі і далучаючыся да іх жыцця. З мэтай параўнання і лепшага разумення сутнасці праблемы антрапалагі вывучаюць таксама і лад жыцця іншых груп людзей дадзенага рэгіёна. Такое паглыбленне ў матэрыял — адна з прыкмет сацыякультурнай антрапалогіі.

АНТРАПАЛОГІЯ І СУЧАСНЫ СВЕТ

Зараз мы жывем у свеце, які змяняецца як ніколі хутка. Нягледзячы на вялікі прагрэс у развіцці чалавецтва, у нас існуе яшчэ шмат сур'ёзных праблем. Антрапалогія і займаецца праблемамі імклівых сацыяльных зменаў, пераваротаў, несправядлівасці ў размеркаванні набыткаў, знішчэння навакольнага асяроддзя. Адданасць антрапалогіі прынцыпу халізму спрыяе разуменню спецыфікі становішча чалавека. Асабліва важнае ў гэтым сэнсе захаванне прынцыпу інтэграцыі. У сітуацыі крызісу і няпэўнасці нам надзвычай патрэбна ўсведамленне таго, адкуль мы, хто мы такія, які ў нас патэнцыял і ў якой ступені мы залежым ад сусветнай супольнасці. Вывучаючы эвалюцыю чалавека і параўноўваючы спосабы яго адаптацыі да разнастайнага асяроддзя, антрапалогія ў вялікай ступені спрыяе ўсведамленню гэтага. Урэшце, даследаванне рэчаіснасці паводле прынцыпаў універсалізму і культурнага рэлятывізму набывае асаблівую каштоўнасць у свеце, перапоўненым сацыяльнай і расавай нецярпімасцю, нянавісцю і жорсткасцю.

У наступных раздзелах чытач убачыць, якім чынам антрапалогія даследуе факты сучаснага жыцця. Асабліва ўвага надаецца, напрыклад, пытанням знікнення малых супольнасцяў, цяжкасцям сучаснага гарадскога жыцця, праблемам народаў "трэцяга свету".

Крытычнага разгляду не пазбягае і тое, як гэтыя праблемы ўзаемазвязаны са светам як адзіным цэлым. Не засталася без сур'ёзнага аналізу і праблема знішчэння навакольнага асяроддзя, з якой сутыкнуліся ўсе краіны. Мы пабачым, як антрапалогія садзейнічае разуменню таго агульнага, што ўсіх нас робіць людзьмі, і адначасова дапамагае ўсведаміць каштоўнасць адрозненняў паміж намі.

КАРОТКІ ЗМЕСТ

Антрапалогія — навука аб чалавеку — імкнецца стварыць цэласную і поўную карціну чалавецтва. Вывучаючы ўсе аспекты яго існавання, антрапалогія даследуе, як і чаму людзі сталі такімі рознымі і адначасова такімі падобнымі. З прычыны даследавання надзвычай шырокага абсягу рэчаіснасці антрапалогія падзяляецца на шэраг паддысцыплін, аб'яднаных агульнымі прынцыпамі. Найбольш фундаментальны з іх — універсалізм, ён азначае, што ўсе людзі ёсць людзьмі ў поўнай і аднолькавай ступені. Халізм патрабуе, каб усе аспекты існавання чалавека былі асэнсаваны ўсебакова, праз вывучэнне інтэграцыі грамадстваў. Антрапалагі ўсведамляюць, што розныя аспекты бытавання культуры ўзаемазвязаны. Яшчэ адным прадметам даследавання антрапалогіі з'яўляецца адаптацыя чалавецтва — тое, як у выніку супрацьстаяння неспрыяльным умовам навакольнага асяроддзя ў людзей развіліся біялагічныя і культурныя спосабы прыстасавання да гэтых умоў. Яшчэ адзін прынцып, супрацьлеглы этнацэнтрызму, — культурны рэлятывізм, інтэрпрэтацыя паводзін і вераванняў груп людзей згодна з іх уласнымі традыцыямі і каштоўнасцямі.

Антрапалогія як навука займаецца сістэматычным назіраннем і класіфікацыяй фактаў, а таксама інтэрпрэтацыяй разнастайных працэсаў у грамадстве. Навуковы метада складаецца з трох асноўных момантаў: вылучэння гіпотэзаў, высвятлення спосабаў пацвярджэння гэтых гіпотэзаў і, урэшце, іх праверкі. Другі аспект антрапалогіі як навукі — усведамленне таго, што пошукі навуковай інтэрпрэтацыі — вельмі працяглы і цяжкі працэс, які складаецца з цэлага шэрагу дробных этапаў. У сувязі з гэтым для антрапалогіі характэрна наяўнасць розных поглядаў і меркаванняў. Да гэтага трэба дадаць, што працэс навуковага пазнання ўяўляе сабой працэс эвалюцыі ідэй. Па меры таго як вучонымі ствараюцца новыя метады і назапашваецца большая колькасць інфармацыі, узнікаюць новыя ідэі і ўдасканалюцца або адхіляюцца папярэднія.

Антрапалогія падзяляецца на чатыры паддысцыпліны.

Біялагічная антрапалогія засяроджвае ўвагу на біялагічных аспектах чалавека. Усе яе падраздзелы скіраваны на два асноўныя аспекты даследавання: эвалюцыю чалавека і біялагічную разнастайнасць чалавецтва. Археалогія — гэта даследаванне культуры і быту старажытных народаў праз матэрыяльныя каштоўнасці, якія рознымі шляхамі ўсё ж дайшлі да нас. Лінгвістычная антрапалогія аналізуе ўзаемадзеянне і перадачу фактараў культуры людзей пры дапамозе мовы. Яе паддысцыпліны — дэскрыптыўная лінгвістыка, гістарычная лінгвістыка і навука аб мове і культуры.

Соцыякультурная антрапалогія аналізуе сацыяльныя, сімвалічныя і матэрыяльныя аспекты жыцця сучасных і параўнальна блізкіх да нас у гістарычных адносінах грамадстваў. Паколькі прадметам даследавання соцыякультурнай антрапалогіі з'яўляецца чалавечая супольнасць, цэнтральнае месца ў ёй займае азначэнне культуры як традыцыйных спосабаў арганізацыі паводзін і мыслення груп людзей ва ўмовах пэўнага навакольнага асяроддзя. Найбуйнейшая галіна соцыякультурнай антрапалогіі з яе разнастайнымі тэарэтычнымі пасылкамі і шматлікімі формамі спецыялізацыі — гэта этналогія, для якой характэрна сістэмнае і параўнальнае вывучэнне розных тыпаў існуючых і гістарычна блізкіх да нас культур, а таксама працэсаў, якія адбываюцца або адбываліся ў грамадствах.

ЛІТАРАТУРА ПА ТЭМЕ

- Bowen, Elenore Smith. *Return to Laughter*. New York: Doubleday/Anchor, 1964 (Africa).
- Ehlers, Tracy Bachrach. *Silent Looms*. Boulder, CO: Westview, 1990 (Guatemala).
- Fernea, Elizabeth. *Guests of the Sheik*. New York: Doubleday/Anchor, 1969 (Middle East).
- Goldstein, Melvyn C, and Cynthia M. Beall. *Nomads of Western Tibet*. Berkeley: University of California Press, 1990.
- Liebow, Elliot. *Tally's Comet*. Boston: Little, Brown, 1967 (United States).
- Read, Kenneth. *The High Valley*. New York: Columbia University Press, 1980 (Papua New Guinea).
- Ruesch, Hans. *Top of the World*. New York: Harper & Row, 1950 (Arctic North America).
- Siskind, Janet. *To Hunt in the Morning*. New York: Oxford University Press, 1973 (South America).

26 РАЗДЗЕЛ 1

- Thomas, Elizabeth Marshall. *The Hamless People*. New York: Vintage 1959 (Southern Africa).
- Tonkinson, Robert. *The Mardudjara Aborigines*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1978 (Australia).
- Turnbull, Colin. *The Forest People*. New York: Doubleday/Anchor, 1962 (Central Africa).
- Wikan, Unni. *Life Among the Poor in Cairo*. London: Tavistock, 1980 (Egypt).
- Wilson, Carter. *Crazy February*. Berkeley: University of California Press, 1974 (Southern Mexico).

Раздел 2 РАЗВІЦЦЁ СОЦЫЯКУЛЬТУРНАЙ АНТРАПАЛОГІІ

Антрапалогія — гэта не статычная дысцыпліна з нязменнымі ўяўленнямі аб тым, хто такія людзі і чаму яны думаюць і паводзяць сябе так, а не інакш. Яна, як і ўсе іншыя акадэмічныя дысцыпліны, увесь час развіваецца і ўдасканальваецца. Антрапалагічныя ідэі звычайна адлюстроўвалі грамадскі клімат: калі адбываюцца змены ў грамадстве, мяняюцца і погляды антрапалагаў. Напрыклад, да нядаўняга часу шмат антрапалагаў ігнаравала ці прыніжвала ролю жанчыны ў грамадстве. Аднак паступовае зніжэнне актыўнасці мужчын на Захадзе ў апошнія дзесяцігоддзі выклікала пераацэнку антрапалагамі месца жанчыны і ў іншых грамадствах і вымусіла іх перагледзець ранейшае стаўленне да гэтай праблемы. Цяпер антрапалагі спрабуюць больш аб'ектыўна акрэсліць становішча жанчыны і, такім чынам, даць больш аб'ектыўную і цэласную карціну свету.

Але антрапалогія ўзнікла не толькі як дзівацтва пэўнай эпохі: яе фарміраванню як навукі садзейнічала паступовае назапашванне і праверка ведаў і ўяўленняў аб чалавецтве. Менавіта дзякуючы назапашванню аб'ектыўнай інфармацыі аб побыце і вераваннях народаў, а таксама ў выніку няспынных даследаванняў і дэталёвай распрацоўкі канцэпцыі чалавечай культуры антрапалогія развілася да ўзроўню акадэмічнай дысцыпліны і прафесійнага занятку.

Якім жа чынам соцыякультурная антрапалогія ператварылася ў прафесію і сістэму ідэй? У гэтым раздзеле мы ўбачым, як развілася гэтая навукі: ад формы баўлення вольнага часу еўрацэнтральна арыентаваных аматараў, якія збіралі звесткі аб экзатычных звычаях абарыгенаў, да прафесіі высокакваліфікаваных спецыялістаў міжнароднага класа, сфера інтарэсаў якіх — усё чалавецтва. Мы таксама прасочым, як ідэі соцыякультурнай антрапалогіі з дастаткова наіўных меркаванняў аб эвалюцыі чалавека развіліся да непараўнальна больш складаных спроб вытлумачыць тое, як мы ставімся да жыцця ў свеце вакол нас. Гісторыя развіцця гэтых ідэй, вядома ж, яшчэ не скончана. Навука аб чалавецтве па-ранейшаму ідзе шляхам пошукаў і адкрыццяў.

ПАЧАТАК АНТРАПАЛОГІІ І ЭВАЛЮЦЫЯНІЗМ

Хоць карані соцыякультурнай антрапалогіі заглыблены ў гісторыю і інтэлектуальную традыцыю заходняй культуры з часоў Старажытнай Грэцыі, сама яна як самастойная галіна ведаў пачала афармляцца толькі ў сярэдзіне XIX ст. У той час яшчэ не было прафесійных антрапологаў, але колькасць даследчыкаў, якія цікавіліся ўзаемаадносінамі паміж рознымі "расамі" і параўнаннем звычайў экзатычных народаў, няўхільна павялічвалася.

Бадай што хрэстаматычным прыкладам этнографа-аматара XIX ст. з'яўляецца англійскі даследчык Рычард Бартан (1821-1890), які зрабіў, пераапрунуўшыся арабам, падарожжа ў Мекку і браў удзел у абмеркаванні пытання аб вытоках Ніла. У 1863 г. Бартан разам з Джэймсам Хантам арганізаваў Лонданскае антрапалагічнае таварыства, якое было папярэднікам Каралеўскага антрапалагічнага інстытута Вялікабрытаніі і Ірландыі. Для Бартана яго асацыяцыя была ў нейкай меры альтэрнатывай такім навуковым суполкам, як Каралеўскае геаграфічнае таварыства. Яны з Хантам заснавалі таксама «Канібальскі клуб», які ладзіў абеды пасля пасяджэнняў іхняга таварыства і прыцягваў да сябе самых розных нонканфармістаў. Пішучы пра місію Бартана ў Каралеўстве Дагамея (1863-1864), яго бібліяграф Байран Фарвэл [Farwell, 1990, с. 226] адзначае, што з усіх магчымых у той час дыпламатычных пастоў ніводны яму не адпавядаў. У сапраўднасці Бартан быў "вандроўным паслом у краіны варвараў". Не без жадання шакіраваць надзьмутых віктарыянцаў Бартан часта выступаў абаронцам "варварскіх" звычайў іншых народаў — напрыклад, абараняў ісламскую практыку палігаміі. Ён даводзіў, што «манагамія, палігамія і паліандрыя — гэта справа геаграфіі» і што палігамія — гэта натуральная рэакцыя на «гарачы і засушлівы клімат» [Farwell, 1990, с. 101]. Аднак калі этнаграфічныя назіранні Бартана былі вельмі дакладнымі, то яго тэарэтычныя абагульненні часам далекаватых ад навукі.

Апрача Лонданскага, у сярэдзіне XIX ст. антрапалагічныя таварыствы былі заснаваны і ў шэрагу іншых заходнееўрапейскіх сталіц. Сябры гэтых асацыяцый падзялялі думку аб тым, што нееўрапейскія народы — каштоўны аб'ект вывучэння, але разыходзіліся ў пытанні, ці ўсе народы павінны разглядацца як "сапраўды людскія" (ці не лепш лічыць іх формай вышэйшых прыматаў) і чаму людзі выглядаюць і паводзяць сябе па-рознаму. Згодна з папулярнай у той час тэорыяй крэацыянізму, людзі былі створаны як узор дасканаласці, але пасля выгнання з Эдэма яны дэградавалі. Прыхільнікі

гэтай тэорыі сцвярджалі, што некаторыя народы (гэта значыць — нябелыя) заняпалі ў значна большай ступені, чым астатнія. Паводле другой тэорыі, хрысціянскі Бог ствараў розныя расы пасобку. А гэта азначае, што не існуе ніякай праблемы ў тым, што афрыканцы адрозніваюцца ад еўрапейцаў, як не ўнікае пытання, чаму тыгры такія непадобныя да малпаў. Галоўны недахоп абедзвюх тэорыяў у тым, што яны абапіраліся на тэалогію, а не на навуку, на заходнія рэлігійныя традыцыі, а не на сістэматычныя даследаванні.

Больш навуковы і гуманістычны падыход да вывучэння чалавека быў прапанаваны школай, вядомай як эвалюцыянізм. Прыхільнікаў гэтай школы натхнялі эвалюцыйныя тэорыі, што добра зарэкамендавалі сябе ў геалогіі (напрыклад, у працах Чарльза Лаэла) і ў біялогіі (у Жана-Батыста Ламарка) на самым пачатку XIX ст. Эвалюцыяністы — даследчыкі культуры сцвярджалі, што ў чалавечым грамадстве, як і ў жывёльным свеце, на працягу доўгага часу адбываюцца трансфармацыі, калі "прымітыўныя" стадыі развіцця культуры пераходзяць у больш "развітыя". Гэтых першых антрапологаў называюць **адналінейнымі эвалюцыяністамі** за іх сцвярджэнне, што ўсе культуры абавязкова праходзяць адны і тыя ж ступені адзінай генеральнай лініі развіцця — ад "дзікунства" да "цывілізацыі". Сучасныя дзікуны разглядаліся імі як жывыя выкапні культуры. Гэтая тэорыя была надзвычай важнай для свайго часу, паколькі яна абгрунтоўвала неабходнасць вывучэння нееўрапейскіх народаў. Такія даследаванні ўспрымаліся як сродак здабывання новых ведаў аб мінулым сваёй уласнай культуры.

Канцэпцыя эвалюцыі ў культуры, не зважаючы на тэалагічную догму, стварыла магчымасць для сістэматычнага вывучэння прыроды чалавека. Акрамя таго, эвалюцыяністы дакладна вызначылі розніцу паміж біялагічна спадкаемнымі характарыстыкамі і набытымі сацыяльна — праз навучанне. Дакладнае размежаванне біялагічнай і культурнай сфераў дапамагала вырашыць фундаментальнае пытанне пры даследаванні развіцця чалавека: чаму мы ўсе такія падобныя і ў той жа час такія розныя? Эвалюцыяністы прызнавалі існаванне біялагічных адрозненняў па колеру скуры, форме вока ці будове валасоў. Але яны цвёрда прыпрымліваліся прынцыпу **псіхічнага адзінства**, згодна з якім ва ўсіх людзей аднолькавыя разумовыя здольнасці. Яны сцвярджалі, што найбольш істотныя адрозненні паміж людзьмі абумоўлены сацыяльным асяроддзем, а не біялогіяй.

З дапамогай сваёй тэзы аб псіхічным адзінстве людзей эвалюцыяністы імкнуліся давесці, што нябелыя народы ў асноўным нічым не адрозніваюцца ад белых. Але яны не хацелі прызнаваць, што і культуры гэтых народаў падобныя да культуры белых.

Эвалюцыяністам здавалася натуральным, што некаторыя культуры больш развітыя, чым астатнія. Яны бачылі ў гэтым хутчэй *прагрэс*, а не проста змены, і лічылі яго найбольш характэрнай рысай эвалюцыі. На іх думку, эвалюцыя — гэта рух ад простага да складанага або ад прымітыўнага да больш развітага. Гэтая пазіцыя часам выклікала крайні этнацэнтрызм, у адпаведнасці з якім звычайна і вераванні белых лічыліся вышэйшымі за іншыя.

Тайлар: эвалюцыя розуму

Найвыдатнейшым з эвалюцыяністаў быў Эдвард Б. Тайлар (1832-1917), англійскі вучоны, якога называюць "бацькам этналогіі". Найбольш важным укладам Тайлара ў антрапалагічную навуку з'явілася стварэнне ім канцэпцыі культуры, якую ён вызначаў як "складанае цэлае", што ўключае ў сябе сістэму ведаў, а таксама вераванні, мастацтва, мараль, традыцыі, усе ўмельствы і звычаі, выпрацаваныя чалавекам як членам грамадства [Tylor, 1891, I, с. 1]. Менавіта Тайлар прапанаваў адрозніваць біялагічна спадкаемныя характарыстыкі і набытыя сацыяльна — праз навучанне.

Згодна з Тайларам, культурная эвалюцыя заключаецца ў "развіцці розуму". "Цывілізаванасць" адрозніваецца ад "варварства" найперш тым, што цывілізаваны чалавек у сваім развіцці паступова адмовіўся ад забабонаў на карысць традыцый, заснаваных на больш навуковых ці рацыянальных прынцыпах. Пагадзіўшыся, што ў заходніх культурах існуюць нерацыянальныя традыцыйныя звычаі, Тайлар ахарактарызаваў іх як "перажыткі". Узнікаючы на ранніх ступенях эвалюцыі, такія традыцыі з часам страцілі свае першасныя значэнні і функцыі, але, тым не менш, пакуль яшчэ захоўваюцца. Канкрэтным прыкладам з'яўляецца звычай гаварыць "Бывай здаровы" пасля таго, як чалавек чхне [Tylor, 1891, I, с. 98]. Гэта перажытак старажытнага ўяўлення аб тым, што душа падчас чхання можа пакінуць цела, і прадухіліць ліха можна толькі тады, калі прамовіш гэтую замову. Канцэпцыя перажыткаў была вельмі важным элементам у сістэме поглядаў Тайлара, бо ён лічыў, што яны ўвідавочваюць факт развіцця культуры і, такім чынам, могуць быць выкарыстаны пры рэканструкцыі эвалюцыі пэўнай культуры.

Морган: эвалюцыя тэхналогіі

Льюіс Генры Морган (1818-1881) быў сярод тых, хто садзейнічаў развіццю эвалюцыянізму. Юрыст паводле адукацыі, Морган пачаў кар'еру антраполога пасля ўступлення ў маладзёжны клуб пад назвай "Вялікі ордэн іракезаў" у штаце Нью-Ёрк, які пазней быў пераўтвораны ім у Лігу іракезаў.

Апрача вывучэння іракезаў і сістэмы сваяцтва Морган належыць фундаментальная праца "*Старажытнае грамадства*" [Morgan, 1877], у якой ім дэталёва апісана схема развіцця культурнай эвалюцыі. Ён падзяліў эвалюцыйны працэс на шэраг этапаў, адпаведных разгортванню тэхналагічнага прагрэсу. Так, напрыклад, да "сярэднезідунскіх" ён залічыў культуры, прадстаўнікі якіх, каб задаволіць свае жыццёвыя патрэбы, займаліся збіральніцтвам, лоўляй рыбы і паляваннем, а таксама ўмелі здабываць агонь. Прыкметай "познезідунскага" перыяду было выкарыстанне лука і стрэлаў, ранняя "варварства" — ганчарная справа і г. д. Морган прадбачыў, што гэтыя этапы і тэхналагічныя навацыі будуць асацыявацца з эвалюцыяй культурных парадыгмаў. У якасці прыкладу ён прыводзіў шэсць ступеняў развіцця сям'і, якія суадносяліся з вылучанымі ім ступенямі тэхналагічнага прагрэсу.

Хоць такія эвалюцыяністы, як Тайлар і Морган, шмат зрабілі для развіцця антрапалагічнай навукі, у іх працах адчуваюцца пэўныя недахопы. Напрыклад, ідэі Моргана аб сувязі тэхналогіі з іншымі аспектамі культуры былі значным крокам наперад, але адначасна сведчылі пра яго празмерны этнацэнтрызм. Усе размаіттыя культуры разглядаліся ім з пункту гледжання тэхналогіі і сацыяльнай арганізацыі Захаду. Больш таго, некаторыя катэгорыі эвалюцыяністаў аказаліся нягнуткімі, а іх меркаванні адносна пераходу культур з ніжэйшай прыступкі да вышэйшай не заўсёды былі дастаткова пераканаўчымі.

Значны недахоп у працы эвалюцыяністаў заключаўся і ў недакладнасці звестак. Яны атрымлівалі інфармацыю ад падарожнікаў, гандляроў, салдат, іншых даследчыкаў, місіянераў і г. д. Дакладнымі былі толькі некаторыя звесткі, астатнія патрабавалі ўдакладнення, бо не ўнушалі даверу. Відавочная неабходнасць атрымання больш надзейнага фактычнага матэрыялу абумовіла пачатак новага этапу ў эвалюцыі антрапалогіі.

ПРАФЕСІЯНАЛІЗАЦЫЯ

У канцы 70-х гадоў XIX ст. антрапалогія пачынае афармляцца як прафесійны занятак. Галоўнай прычынай развіцця антрапалогіі была каланіяльная экспансія заходніх дзяржаў і іх жаданне лепш разумець захоплення імі народы. У ЗША, асабліва на далёкім Захадзе, урад збіраў інфармацыю аб карэнным насельніцтве, каб потым заняволіць яго ў рэзервацыях. Падобная сітуацыя склалася і ў канцы 90-х гадоў XIX ст., калі Злучаныя Штаты перахапілі ў Іспаніі кантроль над Філіпінамі і сутыкнуліся з паўстаннямі мясцовых

плямён. У сувязі з гэтым і ўзнікла неабходнасць у дапамозе антрапалагаў: трэба было выпрацаваць захады для паспяховага кіравання гэтымі плямёнамі. У Брытаніі і ў іншых еўрапейскіх дзяржавах таксама назіралася такая ж цікавасць да народаў, што насялялі іх неабдымныя імперыі.

Аднак антрапалагі былі не проста прадстаўнікамі каланіяльных адміністрацый. Шмат хто з іх — як з меркаванняў выключна навуковых, так і з адчування абавязку перад чалавецтвам — паспеў занатаваць мясцовыя звычаі, перш чым яны зніклі назаўсёды.

Музейная антрапалогія

Антрапалогія як асобная галіна навукі ўзнікла дзякуючы заснаванню музеяў. Гісторыя калекцыянавання этнаграфічнага матэрыялу налічвае некалькі стагоддзяў, але сучасныя этнаграфічныя музеі з'явіліся толькі ў XIX ст. Этнаграфічны аддзел Нацыянальнага музея Даніі, адчынены ў 1849 г., быў першым сучасным этнаграфічным музеем — яго калекцыя складалася з экспанатаў, сабраных у Каралеўскай зале мастацтва ў XVII-XVIII стст. Напрыканцы XIX ст. заснаваліся музеі ў Еўропе, Паўночнай Амерыцы і Паўднёвай Афрыцы. Акрамя таго, этнаграфічныя калекцыі пачалі адыгрываць вялікую ролю ў прыродазнаўчых музеях.

Сувязь антрапалогіі з музеямі паўплывала на яе ўласнае развіццё ў канцы XIX — пачатку XX ст. У ЗША і кантынентальнай Еўропе гэтая з'ява існуе і сёння. Музеі паўплывалі на культурную антрапалогію ў двух аспектах. Паколькі ў музеях выстаўляюцца толькі матэрыяльныя экспанаты, роля матэрыяльнай культуры ў развіцці чалавецтва прасочваецца больш выразна. З іншага боку, арыентацыя на музеі падштурхоўвала антрапалагаў класіфікаваць свае матэрыялы паводле канонаў прыродазнаўчай гісторыі (як камяні ці матылёў) і менш займацца дынамічнымі аспектамі культуры. Падзеі і сістэма ідэй чалавецтва ў музейнай антрапалогіі разглядаліся пераважна як канкрэтныя і стагичныя з'явы, а не як тыя, што пастаянна развіваюцца. Больш таго, сама культура такімі даследчыкамі разглядалася не як сістэма ўзаемазвязаных ідэй і формаў актыўнасці, а як збор пэўных рэчаў.

Акадэмічная антрапалогія

Прафесіяналізацыя антрапалогіі апошній паловы XIX — пачатку XX ст. значна паўплывала на якасць і колькасць этнаграфічных даследаванняў. Узровень навуковых даследаванняў пачаў павышацца пачынаючы ўжо з 70-х гадоў XIX ст. У ЗША,

напрыклад, Амерыканскае этналагічнае бюро ў 1879 г. прыняло на працу прафесійнага антрапалага, каб правесці даследаванне сярод народаў Паўднёвага Усходу. Франц Боас, які стаў самым прыкметным амерыканскім антрапалагам у 80 — 90-я гады XIX ст., вывучаў побыт індзейскіх плямён Канады. У 1898 і 1899 г. пад эгідай Кембрыджскага універсітэта буйная антрапалагічная экспедыцыя была накіравана да праліва Торэса паміж Аўстраліяй і Новай Гвінеяй.

Па меры ўдасканалення апісальных метадаў у палявых даследаваннях антрапалогію паступова пачалі ўключаць у навучальныя планы універсітэтаў. Спачатку курсы чыталіся антрапалагамі-самавукамі, бо прафесійнай падрыхтоўкі антрапалагаў усё яшчэ не існавала. Сумяшчэнне працы ў музеях і ва універсітэтах было даволі распаўсюджанай з'явай, што, як і раней, замацоўвала сувязь паміж музеямі і акадэмічнай антрапалогіяй. Пачынаючы з XX ст. колькасць спецыялістаў-антрапалагаў у Еўропе і Злучаных Штатах Амерыкі пачала паступова павялічвацца. Напрыклад, да 1940 г. у ЗША было ўсяго некалькі дзесяткаў прафесійных антрапалагаў, у Англіі — яшчэ менш. І паколькі большасць з іх была прынята на працу ва універсітэты, дзе яны пачалі ўзаемадзейнічаць з прадстаўнікамі іншых галін навукі, антрапалогія пачала пазбаўляцца музейнага ўхілу.

У 20-я — 30-я гады антрапалагічныя аддзелы былі заснаваны ў такіх краінах, як Аўстралія, Паўднёвая Афрыка і Бразілія. Спецыялісты для названых краін рыхтаваліся ў Злучаных Штатах Амерыкі і ў Заходняй Еўропе. У гэтых краінах намаганні антрапалагаў былі сканцэнтраваны на зборы этнаграфічных звестак аб карэнных народах, у той час як тэарэтычныя высновы належалі пераважна антрапалагам каланіяльных дзяржаў.

Дыфузіянізм

У працэсе назапашвання больш надзейнай інфармацыі і павышэння прафесійнага ўзроўню антрапалагаў у іх узрасла незадаволенасць тэорыямі ранніх эвалюцыяністаў. Пачалі ўзнікаць новыя тэарэтычныя школы. Адною з іх быў **дыфузіянізм** — канцэпцыя, паводле якой галоўным стымулам развіцця кожнай культуры лічыцца запазычванне. Морган сцвярджаў, што пераход культуры ад аднаго да другога этапу абумоўлены такімі тэхнічнымі адкрыццямі, як вынаходства кола, металургія, алфавіту. Дыфузіяністы ж сумняваліся ў тым, што гэтыя важныя вынаходкі былі зроблены ў кожнай культуры паасобку. Яны сцвярджалі, што сапраўдныя адкрыцці здараліся рэдка і большасць народаў не вынаходзіла, скажам, кола, а запазычвала яго ідэю ў суседзяў. Паколькі з'ява дыфузіі (ці распаўсюджвання) разглядалася

як залежная ад "гістарычнай выпадковасці", прыхільнікі гэтага накірунку ў антрапалогіі не прызнавалі неадольнасці прагрэсу, у што верылі эвалюцыяністы.

Дыфузіянізм з'явіўся і быў распрацаваны спачатку ў Германіі на працягу другой паловы XIX ст. Нямецкія вучоныя даследавалі спецыфічныя "рысы" пэўнай культуры (такія, як міфы ці звычай лавіць рыбу пры дапамозе кручка) і імкнуліся растлумачыць іх пашырэнне. У пачатку XX ст. яны сцвярджалі, што зыходна існавала толькі абмежаваная колькасць культурных асяродкаў (*Kreise*), і культура чалавецтва развілася менавіта ў выніку дыфузіі пэўных яе набыткаў з гэтых першапачатковых цэнтраў. Нямецкія дыфузіяністы прытрымліваліся таго пункту гледжання, што "найвышэйшыя цывілізацыі", такія, як старажытныя Месапатамія і Егіпет, узніклі ў геаграфічна спрыяльных месцах. Асноўныя гістарычныя адкрыцці, на іх думку, былі зроблены ў гэтых рэгіёнах, а змены ў грамадствах, абумоўленыя гэтымі вынаходніцтвамі, дзе б яны потым ні выкарыстоўваліся, сталі вынікам іх дыфузіі праз непасрэднае перайманне, міграцыю і заваёвы. Такі погляд на эвалюцыю культуры стаў вядомы як "*Kulturkreis*", ці тэорыя "культурнага кола".

Шмат якія палажэнні дыфузіяністаў былі не больш чым версіямі, пазбаўленымі рэальных падстаў. Але дыфузіянізм у большай ступені, чым папярэднія накірункі, падкрэсліў надзвычай важную ролю навакольнага асяроддзя ў развіцці матэрыяльнай культуры грамадства.

Гістарычны партыкулярызм

З'яўленне ідэй дыфузіянізму ў антрапалогіі Паўночнай Амерыкі звязана з імем Франца Боаса (1858-1942). Ён сцвярджаў, што этналогія павінна займацца перш за ўсё падрабязным даследаваннем геаграфічнага пашырэння культурных праяў. Праз іх аналіз антрапологі здолеець рэканструяваць гістарычныя і псіхалагічныя працэсы зменаў у культуры. Гэты падыход пачалі называць **гістарычным партыкулярызмам**. Замест таго каб шукаць універсальныя законы, што кіруюць прагрэсам культуры, як гэта рабілі эвалюцыяністы, Боас заклікаў да вывучэння унікальнай гісторыі кожнай культуры.

Цесна звязанымі з ідэямі гістарычнага партыкулярызму былі яго намаганні падкрэсліць ролю культурнага рэлятывізму і прадэманстраваць незалежнасць культурнага і біялагічнага фактараў. Тое, што ён, яўрэй, перажыў у Германіі XIX ст., безумоўна, паўплывала на фарміраванне яго антырасісцкай пазіцыі ў тлумачэнні феномену культуры. Яго працы па гэтых пытаннях мелі не толькі навуковае

значэнне: яны супрацьстаялі шырока распаўсюджаным у Злучаных Штатах расісцкім уяўленням аб другаснасці нябелых і нееўрапейскіх народаў.

Шматлікія паслядоўнікі Боаса звярнуліся да вывучэння культурных арэалаў — рэгіёнаў з высокай канцэнтрацыяй агульных дыфузных культурных рысаў. Вялікія прасторы Паўночнай Амерыкі былі адным з такіх культурных арэалаў: усе мясцовыя плямёны палявалі на бізонаў і вызначаліся ваяўнічасцю. У большасці сваёй яны былі мілітарызаванымі, і ў большасці з іх была распаўсюджана цырымонія "сонечных танцаў". Калі антрапологі картаграфавалі падобныя культурныя арэалы ў Паўночнай і Паўднёвай Амерыцы, яны заўважылі, што кожны з іх быў цесна звязаны з пэўнай экалагічнай зонай, такой, як басейн Амазонкі ці басейн Вялікіх азёр.

Знаходзячыся пад уплывам музейнай традыцыі, дыфузіяністы і паслядоўнікі гістарычнага партыкулярызму ўнеслі значны ўклад у вывучэнне пашырэння і класіфікацыі культурных праяў (артыфактаў) і рысаў. Аднак яны разглядаліся як асобныя адзінкі, і таму пытанне іх узаемадзеяння заставалася ў асноўным па-за ўвагай антрапологаў.

КУЛЬТУРА ЯК ІНТЭГРАВАНАЕ ЦЭЛАЕ

Музейная традыцыя ў этналогіі першых двух дзесяцігоддзяў XX ст. усё яшчэ пераважала, але наспявалі змены. Антрапологі працягвалі пазбягаць універсальнай эвалюцыйнай схемы, але разам з тым адчувалася ўсё большая іх незадаволенасць падыходамі дыфузіяністаў. Узброеныя аб'ектыўнымі этнаграфічнымі матэрыяламі антрапологі спрабавалі перайсці ад канцэпцыі культуры як набору пэўных характарыстык да больш *інтэграванага* падыходу. Морган імкнуўся вызначыць, як узаемадзейнічаюць часткі культуры, але яму перашкодзіла недастатковасць і недакладнасць навуковых дадзеных, і яго эвалюцыйная схема не атрымала распаўсюджання сярод навукоўцаў. У сувязі з ростам супярэчлівых інтэрпрэтацый этнаграфічнага матэрыялу антрапологі былі вымушаны звярнуцца да больш глыбокага аналізу таго, якім чынам узаемадзейнічаюць аспекты пэўнага грамадства.

Функцыяналізм

Накірунак, што атрымаў назву **функцыяналізму**, аб'яднаў менавіта тых навукоўцаў, якія імкнуліся разглядаць культуру як інтэграванае цэлае. Яны ўздымалі зусім іншыя праблемы, чым прадстаўнікі

гістарычнага партыкулярызму. Функцыяналісты сцвярджалі, што, напрыклад, самае важнае ў рытуале "сонечнага танца" індзейцаў Дакоты было не тое, дзе, як і калі гэты рытуал з'явіўся і пашырыўся ці як ён уплечены ў культурны комплекс рэгіёна, але тое, якім мэтам служыць гэтая рэлігійная цырымонія, як яна звязана з усёй астатняй культурай.

Каб зразумець увесь комплекс узаемазвязяў элементаў у агульнай сістэме культуры, антрапалагам давялося актывізаваць палявыя даследаванні. Піянерам функцыянальнага падыходу і інтэнсіўных палявых даследаванняў быў Браніслаў Маліноўскі (1884-1942), які праводзіў вывучэнне Трабрыяндскіх астравоў (усходняя Папуа Новая Гвінея) у 1915-1918 гг. [Malinowski, 1929]. Яго вопыт даследавання гэтых астравоў прадэманстраваў, што працяглае далучэнне даследчыка да рэальнага асяроддзя больш садзейнічае разуменню культуры народа, чым рацыянальныя спробы рэканструкцыі яго культурнага мінулага, заснаваныя на выпадковых інтэрв'ю з выпадковымі інфарматарамі. Калі Маліноўскі ўпершыню абвясціў аб сваім рашэнні ехаць даследаваць мараль і паводзіны народаў Трабрыяндскіх астравоў, яму казалі, што "ніякай маралі ў іх няма і паводзіны іх агідныя". Ён жа пры назіранні за цырыманіяльным гандлем адзначыў, што гэта комплексная сістэма, якая заключае ў сабе міф, магію, эканамічны абмен і глыбока распрацаваныя сацыяльныя ўстаноўкі.

Тэорыя функцыяналізму Маліноўскага падкрэслівала, што ва ўсіх людзей існуе неабходнасць у задавальненні першасных патрэб — такіх, як ежа, дом, сродкі абароны і рэпрадуцыраванне (узнаўленне). Акрамя таго, у іх ёсць вытворныя патрэбы — такія, як эканоміка і права, карані якіх лёгка адшукаць сярод першасных патрэб, абумоўленых неабходнасцю бялагічнага выжывання чалавека. У якасці доказу Маліноўскі прыводзіў той факт, што ўсе аспекты культуры, якую ён даследаваў, так ці інакш задавальняюць першасныя патрэбы.

Маліноўскі спрабаваў растлумачыць не толькі больш ці менш зразумелыя моманты, але і тыя бакі культуры, што для большасці еўрапейцаў здаваліся пазбаўленымі сэнсу: адкрыў, што папуасы шырока выкарыстоўваюць магію. Замест таго каб назваць астравіян "прыхлілімімі дзікунамі" або патлумачыць іх веру ў магію як атавізм ці вынік дыфузіі, ён адзначыў, што магія садзейнічае памяншэнню напружанасці і трывогі, якія ўзнікаюць ва ўмовах няпэўнасці існавання. Так, ён бачыў, што людзі звярталіся да магіі, калі лавілі рыбу ў адкрытым акіяне; але яны добра абыходзіліся без яе, калі рабілі тое ж самае ў ціхай лагуне.

Экспедыцыйныя дасягненні Маліноўскага былі высока ацэнены. Ён здолеў паказаць жыццё трабрыяндскіх абарыгенаў так, каб еўрапейцы ўспрынялі іх як разумных істот, а не як прыхлілівых дзікуноў з адхіленнямі ў паводзінах. Але пытанні ўсё ж засталіся. Так, напрыклад, калі ва ўсіх людзей адны і тыя ж першасныя патрэбы, то чаму іх задавальненне не адбываецца ва ўсіх культурах аднолькава? І яшчэ: калі мы падкрэсліваем асабовы момант функцыянавання культуры, то тады з-пад нашай увагі выпадаюць тыя жыццёвыя аспекты, якія выходзяць за межы асобы. Цяжка, скажам, паверыць, што сацыяльныя рэвалюцыі ці інстытут сям'і існуюць проста дзеля задавальнення чалавечых патрэб.

Структурны функцыяналізм

Тэарэтычныя недахопы канцэпцыі Маліноўскага былі часткова пераадолены яго сучаснікам А.Р.Рэдкліф-Браўнам (1881-1955), які быў своеасаблівым канкурэнтам Маліноўскага ў барацьбе за папулярнасць у асяроддзі англійскіх студэнтаў. Значна паўплывалі на Рэдкліф-Браўна ідэі вядомага французскага сацыёлага Эміля Дзюркгейма (1858-1917) — аднаго з першых, хто аналізаваў грамадства як узаемазвязанае цэлае. Дзюркгейм падкрэсліваў, што культура — гэта прадукт супольнай працы людзей, а не намаганняў асобных індывідаў. Ён сцвярджаў, што першааснова чалавечага існавання па сваёй прыродзе сацыяльная, а не псіхалагічная; яе складаюць вынікі сацыяльнага ўзаемадзеяння людзей на працягу жыцця пакаленняў. Сацыяльная рэчаіснасць (якую Дзюркгейм называў "калектыўнай свядомасцю") існуе па-за межамі індывідуальнасці, і прыватныя погляды і дзеянні — проста выяўленне гэтай шырэйшай рэальнасці [Durkheim, 1951].

Рэдкліф-Браўн параўноўваў грамадства з арганізмам — інтэграваным цэлым, існаванне якога залежыць ад нармальнага функцыянавання ўсіх яго частак. Больш таго, грамадства жыве па сваіх уласных законах, якія дамінуюць над асобай. Мэтай вучонага было даследаваць анатомяю грамадства і яго рухаючыя сілы. У адрозненне ад функцыяналізму Маліноўскага, які падкрэсліваў ролю культуры ў задавальненні патрэб індывідаў, тэорыя **структурнага функцыяналізму** Рэдкліфа-Браўна канцэнтравала ўвагу на тым, як функцыянуюць структурныя элементы грамадства — яго галоўныя групы і інстытуты (гл. раздзел 6), каб забяспечыць сацыяльны парадак і раўнавагу.

Калі б Маліноўскі і Рэдкліф-Браўн даследавалі адную і тую ж цырымонію пахавання, то хутчэй за ўсё іх высновы былі б рознымі. Маліноўскі растлумачыў бы галашэнні блізкіх як звычай, які можа

паменшыць псіхалагічную напружанасць, што ўзнікла ў выніку смерці Рэдкліф-Браўн звярнуў бы ўвагу на сацыяльныя групы і інстытуты, каб вызначыць, як паводзіны родных адлюстроўваюць пэўныя грамадскія каштоўнасці і садзейнічаюць салідарнасці паміж сацыяльнымі групамі. Інакш кажучы, Рэдкліф-Браўн падкрэсліў бы, што пахавальны абрад забяспечвае патрэбы сацыяльнай сістэмы. Гэтыя два погляды не выключаюць адзін аднаго, але істотна адрозніваюцца па ступені ўвагі да тых ці іншых бакоў культуры. Бо для культуры, зразумела, характэрны як асабовыя, так і грамадскія функцыі.

Функцыяналісты дапамаглі зацвердзіць канцэпцыю інтэграванасці культуры. Яны таксама значна ўдасканалілі метады палявых этнаграфічных даследаванняў. Замест таго каб разглядаць сацыяльныя звычаі і інстытуты як асобныя кампаненты грамадства, яны выказаліся пра неабходнасць вывучэння сацыяльнага кантэксту, у межах якога фарміруюцца гэтыя звычаі і інстытуты. Акрамя таго, іх цікавіла не рэканструкцыя мінулага, а тое, як рэальна функцыяніруе грамадства.

Але кантэкст, у межах якога працавалі функцыяналісты, быў яшчэ даволі вузкі. Часцей за ўсё сацыякультурнай сістэмай, якую яны вывучалі, была грамада-абшчына. Навукоўцы разглядалі яе як нешта ізаляванае і пазбаўленае гісторыі. Пры такім падыходзе часта ігнаравалася ўздзеянне каланіяльных заваёў і кіравання, што замінала адэкватнаму аналізу сацыякультурных зменаў. Іх прыроду цяжка было растлумачыць яшчэ і таму, што сацыяльная сістэма разглядалася як гарманічнае цэлае ўзаемазвязаных элементаў. Калі ў функцыяналістаў, як раней і ў дыфузіяністаў, штосьці не сыходзілася — бо змены ўсё ж адбываліся, — тады яны згадвалі пра навакольны свет, але часцей за ўсё ігнаравалі яго праявы па-за межамі племені ці вёскі. Такія аспекты, як аналіз уплыву Брытанскай імперыі на афрыканскія плямёны або даследаванне іх у кантэксце сусветнай супольнасці, знаходзіліся па-за межамі іх тэарэтычных абгрунтаванняў. Параўнальна мала ўвагі надавалася таксама і біялагічна-фізічнаму асяроддзю.

Культура і асабовасць

Структурны функцыяналізм развіваўся пераважна ў Англіі, хоць прыхільнікі яго былі і ў Паўночнай Амерыцы. У Злучаных Штатах з'ява культурнай інтэграванасці стала аб'ектам хутчэй псіхалагічных, чым сацыялагічных пошукаў. Новая антрапалагічная школа атрымала назву "культура і асабовасць". Сцвярджалася, што людзі набываюць пэўныя асабістыя рысы праз дамінаванне пэўных

маральных прынцыпаў сваёй культуры. Важным для фарміравання гэтага падыходу стала вывучэнне ролі прыроды і выхавання ў развіцці чалавека, а менавіта — дзе знаходзіцца мяжа, што падзяляе нашы біялагічна спадкаемныя паводзіны і набытыя ў працэсе навучання.

Франц Боас асноўнае значэнне ў фарміраванні індывіда надаваў культуры (выхаванню). Даследаванні ў гэтым напрамку належалі групе яго паслядоўнікаў, сярод якіх была і Маргарэт Мід — найбольш вядомы антраполог сярод непрафесіяналаў. Маргарэт Мід (1901-1978) імкнулася спалучыць псіхалогію з даследаваннем культуры, звяртаючы асноўную ўвагу на тыя спосабы, праз якія дзеці "навучаюцца" і далучаюцца да роднай культуры. У сваёй класічнай працы *"Надыход даросласці на Самоа"* [Mead, 1928] яна паспрабавала паказаць, як пэўныя метады выхавання дзяцей стваралі адпаведныя тыпы характараў сярод дарослых. Даследчыца сцвярджала, што агульнавядомыя цяжкасці пераходнага ўзросту зусім неабавязкова маюць месца у такіх грамадствах, як Самоа, дзе, як яна лічыла, за вялікую каштоўнасць уважаецца такая рыса характара, як імкненне да згоды, і падтрымліваецца талерантнае стаўленне да пытанняў сексу.

Другая вучаніца Боаса, Рут Бенедыкт (1887-1948), — таксама прыхільніца падыходу "культура і асабовасць" — прынесла ў антрапалогію досвед сваёй працы ў іншых гуманітарных дысцыплінах. Яна сцвярджала, што культура набывае свой непаўторны стыль, выбіраючы з мноства пагэнцыяльных варыянтаў, падобна таму як асоба фарміруе сваю індывідуальнасць. На думку даследчыцы, усе культуры могуць быць ахарактарызаваны адпаведна таму, якія з гэтых варыянтаў былі імі ўспрыняты. Пазней Рут Бенедыкт даводзіла, што тыя аспекты ў культуры, якія супярэчылі генеральнаму накірунку, не развіваліся да таго часу, пакуль да іх не прыстасоўвалася ўся сістэма.

Найбольш вядомае даследаванне Рут Бенедыкт *"Мадэлі культуры"* [Benedict, 1934] развівае некаторыя з гэтых тэзаў. У якасці прыкладу апалюнаўскага тыпу культуры яна прыводзіла племя зунья амерыканскага Паўднёвага Захаду, якое дэманстравала схільнасць да кампрамісаў і пазбягала псіхалагічных і эмацыянальных эксцэсаў. Да другога тыпу культуры, дыянісійскага, яна залічвала племя квакіотль на паўночна-заходнім узбярэжжы Паўночнай Амерыкі. Для людзей дыянісійскага тыпу характэрны ўзбуджанасць, пачуццё страху і небяспекі.

Даследаванне *нацыянальнага характара* стала арганічнай часткай накірунку "культура і асоба". Яно ўключала выяўленне асаблівасцяў

азначаных Рут Бенедыкт тыпаў культуры, якія ў сваю чаргу характарызувалі псіхічны склад розных народаў. Набыткі ў гэтай галіне сталі асабліва важнымі падчас другой сусветнай вайны, калі ўрад Злучаных Штатаў выкарыстоўваў іх вынікі, каб улічыць псіхалагічны асаблівасці народаў, якія прымалі ўдзел у гэтай вайне. А найбольш уплывовай стала кніга даследчыцы "Хрызантэма і меч" (1946), якая адыграла сваю ролю ў апраўданні рэстаўрацыі імператарскай улады ў Японіі, да чаго спрычынілася амерыканская адміністрацыя.

Антрапалагічны падыход "культура і асабовасць" не парываў канчаткова з прыродазнаўча-гістарычнай музейнай традыцыяй. Ён уяўляў сабой спалучэнне тыпалагічных акцэнтаў натуральна-гістарычнай школы і ідэй сучаснай псіхалогіі. Характэрная для натуральна-гістарычнай школы тэндэнцыя пошуку тыпалогіі была перанесена з матэрыяльнага аспекту культуры на галіну псіхалогіі.

Крытыка азначанага падыходу стала асабліва адчувальнай к пачатку 50-х гадоў. Прапанаваныя Рут Бенедыкт і іншымі прыхільнікамі гэтага накірунку катэгорыі былі празмерна спрошчанымі і разглядалі культуру ў адрыве і ад рэальнай гісторыі, і ад усяго астатняга. Напрыклад, Дуглас Хейрын сцвярджаў: каб зразумець такую рысу японца, як паслухмянасць, дастаткова прызнаць, што рыса гэтая ёсць вынік стагоддзяў існавання ў паліцэйскай дзяржаве, а не даследаваць пры гэтым такія спецыфічныя рэчы, як японская культура гігіены [Haring, 1949]. Апроч таго, не варта катэгарычна сцвярджаць пра існаванне адзінага псіхалагічнага тыпу для ўсяго грамадства.

СПЕЦЫЯЛІЗАЦЫЯ: АД ДРУГОЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ ДА НАШЫХ ДЗЁН

К канцу другой сусветнай вайны ў 1945 г. ужо былі распрацаваны асноўныя метады, што характарызуюць антрапалогію. Нееўрапейскія народы перасталі быць загадкай для антраполагаў, а іх культуры вызнаваліся як цэласныя і абгрунтаваныя. У гэты час пачалі ўзнікаць новыя накірункі ў антрапалагічнай тэорыі і новыя галіны спецыялізацыі, што было абумоўлена значным павелічэннем ліку прафесійных антраполагаў. У першай палове XX ст. іх было так мала, што большасць з іх добра ведалі адзін аднаго: амаль усе выйшлі з падобнага культурнага і класавага асяроддзя. Пасля другой сусветнай вайны колькасць антраполагаў значна павялічылася, і яны пачалі прадстаўляць куды больш шырокія сацыяэканамічныя і культурныя пласты грамадства.

Сёння ў свеце тысячы антраполагаў, і ў кожнага з іх свой шлях у прафесію, свае інтарэсы. Супольнымі намаганнямі яны ствараюць навуку шматлікіх і разнастайных поглядаў, падыходаў і спецыяльнасцяў. Эра піянераў этнаграфіі, што адкрывалі невядомыя народы, ужо ў мінулым. У наш час найбольш сенсацыйныя адкрыцці чакаюць антраполага на шляху перагляду старых тэорый, іх прыстасавання да новых рэалій жыцця і паглыблення ў невычэрпныя глыбіні пазнання.

На сучасную антрапалогію ўплывае і тое, што адбываецца за яе межамі. Пасля другой сусветнай вайны значна пашырыліся культурныя кантакты. Народы, дагэтуль вельмі слаба звязаныя з індустрыяльным светам, неўзабаве былі далучаны да сусветнай эканомікі і інтэраваны ў новаствораныя нацыянальныя супольнасці. Для многіх нееўрапейскіх народаў апошнія дзесяцігоддзі сталі гадамі велізарных сацыяльных зменаў і пераўтварэнняў. Гэтыя гады сталі напружанымі і для заходняга свету. Энергетычны крызіс, забруджванне навакольнага асяроддзя, перабудова камуністычнага лагера — усе гэтыя фактары вымушаюць перагледзець нашы каштоўнасці і звычаі. Невыпадкова сучасная сацыякультурная антрапалогія шмат увагі надае даследаванню культурных зменаў.

Неэвалюцыянізм

На пачатку XX ст. цікавасць да праблем культурнай эвалюцыі значна зменшылася, і ў міжваенны перыяд ёй займалася толькі некалькі чалавек. Амерыканскі антраполаг Леслі Уайт (1900-1975) тым не менш адыграў значную ролю ў аднаўленні цікавасці да твораў эвалюцыяністаў XIX ст. і ўвогуле пытанняў культурнай эвалюцыі. Яго варыянт эвалюцыянізму атрымаў назву **неэвалюцыянізму**.

Як і папярэднікаў-эвалюцыяністаў, Уайта цікавіла агульная эвалюцыя чалавечага грамадства, а не эвалюцыя асобных супольнасцяў. Згодна з Уайтам, прагрэс у тэхналогіі — асноўны рухавік сацыяльнай эвалюцыі. Ён лічыў, што "сучаснае" грамадства адрозніваецца ад "прымітыўнага" менавіта спажываннем энергіі. У тэхналагічна прымітыўным грамадстве крыніцай энергіі ў людзей была толькі моц іх уласных мускулаў. Грамадства развіваецца праз адкрыццё людзьмі новых крыніц энергіі — ад прыручэння цяглавай жывёлы да скарыстання энергіі ветру, вады, выкапняў і да т. п. Пры пашырэнні спажывання энергіі ўсялякі тэхналагічны поспех спрыяў удасканаленню сацыяльнай і культурнай арганізацыі грамадства і развіццю ўсёй сацыякультурнай сістэмы.

У 1959 г., праз 100 гадоў пасля публікацыі тэорыі паходжання відаў Дарвіна, было надрукавана важнае даследаванне Уайта "Эвалюцыя культуры". У ім Уайт яшчэ раз падкрэсліў значнасць вывучэння культурнай эвалюцыі і, акрамя таго, спыніўся на пытанні, як антрапалагі ўспрымаюць культуру. Для Боаса і яго паслядоўнікаў культура была вынікам адвольнага назапашвання элементаў, што набываюцца ў працэсе навучання. Уайта ж такі падыход не задавальняў. Ён прапанаваў разглядаць культуру як феномен, які абапіраецца на ўласціваю толькі чалавеку здольнасць — здольнасць выкарыстоўваць сімвалы [White, 1949, с. 15]. Без сімвалаў, паводле Уайта, не існавала б культуры. Ён спадзяваўся распрацаваць больш навуковую сістэму даследавання культуры — шляхам вызначэння апошняй як чалавечага феномена.

Культурная экалогія

Яшчэ адной важнай асобай у антрапалагіі першых пасляваенных гадоў быў амерыканец Джуліян Сцюард (1902-1972). Даследаванні Сцюарда заклалі падмурак **культурнай экалогіі** Гэтага галіна разглядае культуру як дзейсны сродак адаптацыі да навакольнага асяроддзя. У адрозненне ад культурнага рэлятывізму Франца Боаса, які вызнаваў прынцыповую роўнасць усіх культурных феноменаў, Сцюард настойваў на тым, што пэўныя з іх абумоўліваюць узнікненне іншых. Ён пісаў пра такія "асноўныя" элементы культуры, як праца ці ўлада, і такія "другасныя", як магія і рэлігія. Яго ўвага была сканцэнтравана на працэсе, сродках існавання, самім існаванні, забеспячэнні ежай, занятках як на самых істотных элементах жыццядзейнасці. Ён у асноўным вылучаў тое, што робяць людзі, а не тое, у што яны вераць.

Добра вядомы "трыумвірат" Сцюарда складалі рэсурсы, тэхналогія і праца. Тэхналогію і рэсурсы ён разглядаў як падмурак грамадства. Яны злучаюцца паміж сабой праз чалавечую працу. Такое разуменне працы адпавядала шырока распаўсюджанаму погляду на свет як на месца жыхарства людзей, якія, нягледзячы на цяжкія ўмовы існавання, імкнуцца найлепш уладкаваць сваё жыццё. Сцюард сцвярджаў, што ўсе грамадствы сутыкаюцца з прымусам унутраным (сацыяльным) і знешнім (прыродным). Гэта добра паказана ў яго ранняй манаграфіі "Мясцовыя сацыялітычныя групы басейна і плато" [Steward, 1938], у якой ён апісаў абшчыны індзейцаў шашонаў і іх галоўныя заняткі. Яго аналіз улічваў адначасова як уціск навакольнага асяроддзя, так і формы адаптацыі людзей да яго. Ён ахарактарызаваў грамадства шашонаў як надзвычай простую грамадскую структуру, прымітывізм якой вынікаў з неспрыяльных

жыццёвых умоў і слабаразвітай тэхналогіі. Гэтае даследаванне ўвяло ў навуковы ўжытак шмат новых тэарэтычных і метадалагічных тэрмінаў.

Сцюард лічыў, што сам па сабе ўціск асяроддзя не выклікае аўтаматычна адпаведных культурных патэрнаў, а з'яўляецца хутчэй за ўсё толькі часткай кантэксту, які фарміруе культуру. Большасць высілкаў, накіраваных на задавальненне жыццёвых патрэб, мае некалькі ступеняў свабоды і адпаведныя ім магчымасці выбару адаптацыйнай стратэгіі. Для антрапалага вельмі істотна вызначыць дыяпазон выбару. Так, у параўнанні з больш складанай, простая тэхналогія забяспечвае менш магчымасцяў у адаптацыі да асяроддзя.

Сцюард паспяхова вывучаў і складаныя грамадскія структуры, але яго падыход быў адметным. Замест таго каб разглядаць асобныя часткі грамадства ці абагульняць нацыянальны характар, Сцюард засяродзіў увагу на "субкультурах" як на частках буйных рэгіёнаў ці нацыянальных супольнасцяў [Steward, 1956]. На пачатку 50-х гадоў ён выступіў ініцыятарам калектыўнага даследавання Пуэрта-Рыка, пры якім кожны з яго ўдзельнікаў вывучаў адзін з аспектаў пуэртарыканскага грамадства — вырошчванне кавы ці прыватныя і дзяржаўныя цукровыя плантацыі — у якасці складовых частак аднаго вялікага цэлага.

Шмат увагі надаваў Сцюард тэорыі зменаў. Ён шукаў падобныя тэндэнцыі культурнага развіцця ў грамадствах розных часоў і народаў. Такі падыход вядомы як шматлінейная эвалюцыя. Так, напрыклад, развіццё сельскай гаспадаркі як на Блізкім Усходзе, так і ў меза-Амерыцы абумовіла ўзнікненне аднолькавых сацыяльных і палітычных праяў. Ён імкнуўся не так да адкрыцця "універсальных" стадый, што характэрна для адналінейных эвалюцыяністаў, як да вызначэння "тых нешматлікіх паралеляў у форме, функцыі ці праявах, якія маюць эмпірычную аснову" [Steward, 1955, с. 19]. Ён даводзіў, што для асобных культур характэрны толькі ім уласцівыя рысы, але сам, тым не менш, імкнуўся вызначыць кроскультурныя заканамернасці, якія б адпавядалі культурным парадыгмам адаптацыі людзей як на ўзроўні існавання плямёнаў, так і пры дзяржаўным ладзе жыцця. Аднак Сцюард, як функцыяналісты і іншыя даследчыкі таго часу, усё ж разглядаў культуру як катэгорыю нязменную і ідэальную. А гэта азначала, што зрухі, калі яны і адбываліся, былі вынікам такіх знешніх фактараў, як культурны кантакт, тэхналагічнае перайманне, рост насельніцтва ці змены ў прыродным асяроддзі.

Тэорыі канфлікту

Асноўны недахоп усіх разгледжаных вышэй тэорый у тым, што яны не здолелі растлумачыць прыроду канфлікту. Да другой сусветнай вайны антрапологі арыентаваліся на больш упарадкаваную мадэль грамадства і адмаўляліся ўключыць у яе такія з'явы, як канкурэнцыя і канфлікты. Магчыма, гэта тлумачылася жаданнем прадставіць стваральнікаў культуры не як агрэсіўных дзікуноў, а як людзей з разумным і ўпарадкаваным існаваннем. Часцей за ўсё антрапологі з'яўляліся ў краіне пасля таго, як яна трапляла пад каланіяльны ўціск, так што ім даводзілася даследаваць народы пры грамадскім парадку, створаным для іх прымусява. Тое, што антрапологаў запрашала на працу каланіяльная адміністрацыя, вымагала ад іх ігнаравання тых бакоў жыцця каланізаваных народаў, якія маглі б у неспрыяльным святле выставіць дзеянні ўрадаў гэтых калоній. Другая сусветная вайна і пасляваенная барацьба за незалежнасць каланіяльных народаў у Афрыцы, Азіі і на іншых кантынентах радыкальна змянілі сітуацыю. Канфлікты былі паўсюль, і антрапологі ўжо не маглі больш закрываць на іх вочы. Адны з іх прытрымліваліся думкі, што канкурэнцыя і канфлікты, сведкамі якіх яны з'яўляліся, ёсць вынік унікальных пасляваенных умоў, а значыць, перыяду нераўнавагі або цалкам новай сітуацыі, іншыя лічылі, што канфлікт — непазбежная частка чалавечай культуры.

НЕАФУНКЦЫЯНАЛІЗМ. Адным з першых антрапологаў, які паспрабаваў перагледзець ідэі функцыяналізму ў святле пасляваенных умоў, быў Макс Глюкман (1911-1975), ураджэнец Паўднёвай Афрыкі (пазней эміграваў у Англію). Яго падыход вядомы пад назвай **неафункцыяналізму**. Глюкман крытыкаваў Маліноўскага за тое, што апошні не здолеў разгледзець канфлікт як "складовы кампанент структуры грамадства" [Gluckman, 1949, с.8]. На яго думку, варожасць, адчужанасць у сем'ях, абвінавачванні ў вядзьмарстве, супрацьуродавыя выступы і іншыя негатыўныя з'явы былі нармальнымі праявамі сацыяльнага жыцця. Ён сцвярджаў, што сацыяльная раўнавага захоўваецца насуперак канфлікту, а часам і дзякуючы яму.

У сваім даследаванні *"Звычэй і канфлікты ў Афрыцы"* Глюкман [Gluckman, 1956] паказаў, што сацыяльны парадок падтрымліваецца праз баланс узаемазалежнасці. У кантэксце аднаго віду залежнасці людзі могуць сварыцца, але яны абмежаваны іншымі формамі залежнасці. Ворагі ў адной сітуацыі, яны могуць стаць саюзнікамі пры іншых абставінах. Так скажам, варожыя ў адносінах адзін да аднаго стрыечныя браты могуць аб'яднаць свае сілы ў барацьбе з іншай

сваяцкай групай. Менавіта дзякуючы такой сістэме сувязяў і функцыяніруе грамадскі лад. Глюкман не бачыў пагрозы гэтаму ладу нават з боку паўстанцаў. Паўстанцы, паколькі яны дзейнічаюць у рэчышчы агульнапрынятых нормаў і паводзінаў, здольныя хутчэй замацаваць, а не пахіснуць традыцыйны парадок. Таму іх дзеянні можна было б назваць "рытуалам паўстання". Заслуга Глюкмана ў далучэнні канфлікту да ліку нармальных праяў жыцця, але ён не пераставаў падкрэсліваць прынцыповую нязменнасць сацыяльнага парадку. У гэтым плане ён не здолеў аб'ектыўна разгледзець пытанне структурных зменаў: якім жа чынам трансфармуецца ці бурывецца той ці іншы грамадскі лад? Акрамя таго, сам грамадскі лад разглядаўся ім як нешта нязменнае, статычнае, а не як з'ява, што могуць быць вытлумачана.

МАРКСІСЦКАЯ АНТРАПАЛОГІЯ. Яшчэ адна група антрапологаў, якую натхнялі ідэі Карла Маркса (1818-1883), таксама бачыла ў канфлікце натуральную з'яву чалавечай культуры. Аднак у адрозненне ад Глюкмана **антрапалогі-марксісты** маюць справу пераважна з трансфармацыяй грамадскага ладу і сувяззю канфлікту і культурнай эвалюцыі [Bloch, 1983; Leacock, 1982; Wessman, 1981]. Сам Маркс у сваіх ранніх працах і шэраг іншых навукоўцаў-марксістаў выпрацавалі адналінейную мадэль сацыяльнай эвалюцыі — ад "прымітыўнага" да "буржуазнага" грамадства. Аднак у больш позніх працах Маркс адзначаў, што змены ў грамадстве — куды больш складаная з'ява.

Апошнім часам некаторыя марксісты прызнаюць існаванне некалькіх, а не адзінага універсальнага шляху эвалюцыі [Melotti, 1977]. Асноўны метада марксістаў-антрапологаў — даследаванне такіх зменаў у структуры грамадства, якія вядуць да росту напружанасці і канфліктнасці ў працэсе ўсталявання новых формаў сацыяльнай і эканамічнай арганізацыі. Тлумачачы перадумовы грамадскіх зменаў, Маркс акцэнтаваў увагу на сістэмах эксплуатацыі, у той час як функцыяналісты — на гарманічнай прыродзе сацыяльных сувязяў.

Марксісты сцвярджалі, што пераважная большасць грамадстваў характарызуецца неаднолькавым размеркаваннем рэсурсаў і ўлады. Такі дысбаланс заўсёды выклікае канфлікт паміж багатымі і беднымі. Культурная эвалюцыя, згодна з марксістамі, характарызуецца пераразмеркаваннем сродкаў вытворчасці і спажывання. Рэдка калі такая трансфармацыя грамадства адбываецца бяскрыўна, пра што сведчаць Французская рэвалюцыя канца XVIII ст., а таксама Расійская на пачатку XX ст., бо заўсёды існуюць тыя, хто меў добрае жыццё пры старым ладу і не хоча яго губляць, і тыя, хто імкнецца ўсталяваць новы лад.

Марксісцкая думка прыйшла ў сучасную антрапалогію з Францыі напрыканцы 60-х гадоў XX ст., калі такія навукоўцы, як Марыс Гадэлье [Godelier, 1977] і Клод Мейясу [Meillassoux, 1981], паспрабавалі прааналізаваць структуру племянных і сялянскіх супольнасцяў перш за ўсё праз эканамічны базіс сацыяльнай арганізацыі гэтых грамадстваў. У хуткім часе антрапалагі англамоўнага свету таксама пачалі выкарыстоўваць марксісцкія канцэпцыі, больш увагі надаючы гістарычнаму развіццю і ўсведамляючы неабходнасць даследавання ўсёй сусветнай сістэмы — з тым, каб лепш разумець умовы існавання дробных сацыяльных адзінак.

Даследаванні структуры пазнання

У той час як марксісты і функцыяналісты імкнуліся растлумачыць ролю канфілікту ў грамадстве, іншыя антрапалагічныя школы, якія ўзніклі ў 50-х і на пачатку 60-х гадоў, засяродзілі сваю ўвагу на тым, што забяспечвае цэласнасць культуры, — на структурах пазнання і мыслення. У сувязі з гэтым узніклі два розныя падыходы да праблем культуры — **структуралізм** і **кагнітыўная антрапалогія**. Нягледзячы на адрозненні, абодва яны адчулі моцны ўплыў структурнай лінгвістыкі, найперш спробаў адкрыць структурныя прынцыпы, якія вызначаюць мадэлі моўных паводзін.

СТРУКТУРАЛІЗМ. Галоўным прадстаўніком структурнага падыходу ў даследаванні культуры з'явіўся французскі антрапалаг Клод Леві-Строс (нар.1908). На яго думку, універсальныя прынцыпы, якія фарміруюць нашы паводзіны і светапогляд, закладзены ў структуры чалавечага мыслення. Хоць самі па сабе ідэі Леві-Строса ўплывалі на даследаванні ў галіне сваяцтва і міфалогіі, практычнае іх значэнне сталася абмежаваным, бо яны ў значнай меры не падаюцца праверцы. Больш таго, ён разглядаў грамадства як статычную пабудову і не здолеў растлумачыць з'яву варыятыўнасці ў культуры [Levi-Strauss, 1969].

Іншыя структуралісты ставілі перад сабой больш простую задачу — вылучыць асноўныя структурныя прынцыпы асобных сістэм культуры. Сярод іх найбольш вядомы французскі антрапалаг Луі Дзюмон (нар.1911). Дзюмон [Dumont, 1970] тлумачыў феномен каставай сістэмы Індыі праз тры структурныя прынцыпы ў гэтым грамадстве, а менавіта праз размежаванне, іерархію і ўзаемадзеянне. Першы прынцып адлюстраваны дакладным рытуальным статусам кожнай касты, другі — узроўнем іх сацыяльнага становішча і трэці — іх узаемазалежнасцю пры выкананні разнастайных задач. І хоць такі падыход карысны пры вызначэнні некаторых пазнавальных перадумоў сацыяльных паводзін,

аднак ён не дазваляе растлумачыць ні прычын іх існавання, ні іх сэнсу. Больш таго, пры гэтым амаль што ігнаруецца роля адаптацыі, бо даследчык не здолеў спалучыць асноўныя структурныя прынцыпы культуры з навакольным і сацыяльным асяроддзем. У даследаванні Дзюмона, прынамсі, недастаткова ўвагі надаецца ўздзеянню палітычнай і эканамічнай канкурэнцыі на розныя бакі жыцця індыйскага грамадства, таксама як і ролі брытанскага каланіялізму ў трансфармацыі каставай сістэмы Індыі.

КАГНІТЫЎНАЯ АНТРАПАЛОГІЯ. Пошук структурных прынцыпаў пабудовы канкрэтных грамадстваў паспяхова працягвала амерыканская школа *кагнітыўнай*, або пазнавальнай, *антрапалогіі* (іншая назва — *ethnoscience*). Кагнітыўныя антрапалагі зыходзілі ў сваёй працы з дэталёвага аналізу этнаграфічнага матэрыялу. Як людзі ўспрымаюць свет, якім чынам члены грамадства асэнсоўваюць наваколле праз моўныя катэгорыі, якіх правілаў і прынцыпаў прытрымліваюцца яны, вырашаючы пэўныя праблемы, — вось што ў першую чаргу цікавіць гэтых даследчыкаў.

Даследаванне Конкліна [Conklin, 1955] народнасці гануноа вострава Мінданаа, што на Філіпінах, — адзін з першых прыкладаў такога кагнітыўнага аналізу. Адзначаючы, што ў розных культурах існуе розная класіфікацыя колераў, Конклін даследаваў, як гануноа ўспрымаюць колеравы спектр. Як будзе паказана ў раздзеле 4, кроскультурнае вывучэнне розных відаў класіфікацыі колеру стварыла магчымасць для разумення ўзаемазвязі культурнага, прыроднага і фізіялагічнага фактараў, якія і абумоўліваюць успрыманне колеру. Кагнітыўныя даследаванні колераўспрымання паказалі таксама, што некаторыя асаблівасці класіфікацыі колераў маюць універсальны характар.

СІМВАЛІЧНАЯ АНТРАПАЛОГІЯ. Яшчэ адзін падыход, які, падобна структуралізму, акцэнтаваў увагу на пазнавальных ці нават ідэалагічных аспектах культуры, вядомы як **сімвалічная антрапалогія**. Культура тут разглядаецца як сістэма агульных сімвалаў і значэнняў.

Галоўным прадстаўніком сімвалічнай антрапалогіі з'яўляецца амерыканскі антрапалаг Кліфард Гірц (нар.1926). Не пагаджаючыся са "сляпой" верай кагнітыўных антрапалагаў у тое, што гавораць самі і народы адносна сваіх культур, ён прапанаваў разглядаць культурнае значэнне рыгуалаў, міфаў, сваяцтва і таму падобных рэчаў у тым кантэксце, у якім яны рэальна выступаюць у жыцці грамадства. У сваім аналізе Гірц засяроджвае ўвагу на значных культурных падзеях і тэмах, якія ва ўсім гэтым увасабляюцца. Напрыклад, ён аналізуе

бойку пеўняў у балійцаў як увасабленне тыповых рысаў культуры гэтага народа [Geertz, 1973]. Ён разглядае паводзіны назіральнікаў гэтых боек і сімвалічнае ўвасабленне ў пеўнях мужчынскага пачатку. У гэтым адлюстраваны тыя асаблівасці балійскай культуры, што асацыіруюцца з ураўнаважанасцю, зайздасцю, жорсткасцю, гонарам і ўдачлівасцю. Разам з тым Гірц дзіўным чынам разглядае культуру як нешта "раз'яднанае" — не як адносна інтэграванае цэлае, але як збор часам нават супрацьлеглых эмоцый, вераванняў і маральных высноў.

Сама антрапалагічная навука не з'яўляецца нечым цэласным. На працягу ўсяго перыяду свайго існавання антрапалогія характарызувалася разнастайнасцю поглядаў і падыходаў. Такая разнастайнасць нават непазбежная, і гэта зразумела, калі прыгадаць шырыню прадмета яе даследаванняў — усёбаковае вывучэнне чалавечага існавання. У наступным раздзеле мы засяродзім сваю ўвагу на *культурнай экалогіі, адаптацыі, інтэрацыі і зменах*. Гэта не адзіны магчымы падыход, дый ніводны з падыходаў не валодае манаполіяй на ісціну. Аднак, нягледзячы на разнастайнасць поглядаў, наша навука абавязана на адзін з найважнейшых прынцыпаў — гэта імкненне да аб'ектывнасці, да пазіцыі, свабоднай, наколькі гэта магчыма, ад уплыву этнацэнтрызму.

КАРОТКІ ЗМЕСТ

На пачатку свайго развіцця ў сярэдзіне XIX ст. антрапалогія была сферай дзейнасці асобных авантурыстаў і "хагніх" філосафаў. Паступова, у выніку руплівай працы шматлікіх палявых даследчыкаў, якія імкнуліся вызначыць, як і чаму функцыянуюць асобныя культуры, антрапалогія пачала афармляцца ў сталы і адметны навуковы занятак. Адначасова адбывалася і паслядоўнае ўдакладненне зместу антрапалагічных тэорый.

Тэорыя адналінейнай эвалюцыі з'явілася першым важкім укладам у антрапалагічную навуку. Прыхільнікі гэтага падыходу разглядалі чалавечыя культуры як паслядоўныя ступені на шляху прагрэсу — ад найбольш "прымітыўных" да цалкам "развітых". Эдвард Б. Тайлар лічыў, што такі прагрэс грунтуецца на эвалюцыі розуму. Льюіс Генры Морган атаясамліваў яго з развіццём тэхналогіі.

Якасць этнаграфічных даследаванняў узрасла пасля таго, як прафесійных антрапологаў пачалі запрашаць на працу ў музеі і ва універсітэты. Паколькі пастулатамі старой адналінейнай эвалюцыйнай тэорыі было ўжо немагчыма растлумачыць адрозненні паміж культурамі, у канцы XIX — пачатку XX ст. узніклі новыя падыходы

да праблемы эвалюцыі ў культуры. Адным з іх быў дыфузіянізм, паводле якога ідэі і вынаходніцтвы распаўсюджваліся шляхам пераймання і паходзілі з нямногіх больш развітых культурных цэнтраў. З іншага боку, прадстаўнікі школы гістарычнага партыкулярызму Франца Боаса пры вывучэнні асобных культур спрабавалі адшукаць верагодныя шляхі пашырэння культурных праяў у межах пэўных тэрыторый.

У адрозненне ад ранейшай, музейна-арыентаванай тэндэнцыі да назапашвання асобных культурных адзінак, антрапологі 20-х гадоў імкнуліся разглядаць усе культуры як інтэграванае цэлае, часткі якога павінны даследавацца толькі ва ўзаемасувязі. Функцыяналістам школы Браніслава Маліноўскага падавалася, што асноўнай функцыяй усялякай культурнай дзейнасці з'яўляецца забеспячэнне патрэб асобы. Структурныя функцыяналісты, як Рэдкліф-Браўн, разглядалі, якім чынам элементы культуры спрыяюць падтрыманню жыццяздольнасці сацыяльнай сістэмы. Прадстаўнікі школы "культура і асабовасць" лічылі, што розныя тыпы культуры фарміруюць розныя характары, што адбываецца на ўсіх аспектах грамадства.

Пасля другой сусветнай вайны антрапалагічная навука падзялілася на шматлікія спецыялізаваныя галіны. Зноў была звернута ўвага на "прагрэс" у культуры — на гэты раз неэвалюцыяністамі, якія паспрабавалі адказаць, чаму ўсё ж такі адбываюцца змены ў культуры. З пункту гледжання Леслі Уайта, эвалюцыя культур тлумачыцца павелічэннем колькасці спажывання энергіі. Культурныя экалогі, на чале з Джуліянам Сцюардам, разглядаюць гэтыя змены як вынік адаптацыі чалавека да ўмоў навакольнага асяроддзя. Сцюард падкрэсліў таксама, што эвалюцыя грамадстваў неабавязкова адбываецца па ўзыходзячай лініі, а хутчэй наадварот — ідзе рознымі шляхамі.

Два іншыя антрапалагічныя накірункі заснаваны на такой з'яве, як канфлікт. Для неафункцыяналістаў канфлікт — гэта звычайны сродак падтрымання грамадскай раўнавагі. Марксісцкія ж антрапологі сцвярджаюць, што канфлікт паміж людзьмі з рознымі інтарэсамі стварае пастаянную напружанасць у грамадстве, што з цягам часу і выклікае змены ў існуючым ладзе жыцця.

Іншыя накірункі антрапалогіі сканцэнтравалі сваю ўвагу на пазнавальных аспектах культуры. Структуралісты, такія, як Клод Леві-Строс, імкнуліся вызначыць універсальныя культурныя мадэлі, у той час як прыхільнікі кагнітыўнай антрапалогіі вывучалі мадэлі паасобных культур. Урэшце, сімвалічная антрапалогія засяроджваецца на культурных сэнсах і аналізуе з'явы і інстытуты культуры як сімвалы светапогляду народа.

ЛІТАРАТУРА ПА ТЭМЕ

- Diamond, Stanley, editor. *Anthropology: Ancestors and heirs*. The Hague: Mouton, 1980.
- Harris, Marvin. *The Rise of Anthropological Theory*. New York: Crowell, 1968.
- Hinsley, Curtis M., Jr. *Savages and Scientists: The Smithsonian Institution and the Development of American Anthropology (1846-1910)*. Washington, DC: Smithsonian Institution Press, 1981.
- Kuper, Adam. *Anthropologists and Anthropology: The Modern British School*. London: Routledge, Chapman and Hall, 1983.
- Rosenberry, William. *Anthropologists and Histories: Essays in Culture, History and Political Economy*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1989.
- Stocking, George W., Jr. *Observers and Observed: Essays on Ethnological Fieldwork*. History of Anthropology Series, Vol. 1. Madison: University of Wisconsin Press, 1984.
- Stocking, George W., Jr. *Functionalism Historicized: Essays on British Social Anthropology*. History of Anthropology Series, Vol. 2. Madison: University of Wisconsin Press, 1984.
- Stocking, George W., Jr. *Objects and Others: Essays on Museum and Material Culture*. History of Anthropology Series, Vol. 3. Madison: University of Wisconsin Press, 1985.
- Stocking, George W., Jr. *Malinowski, Rivers, Benedict and Others: Essays on Culture and Personality*. History of Anthropology Series, Vol. 4. Madison: University of Wisconsin Press, 1986.
- Stocking, George W., Jr. *Bones, Bodies and Behavior: Essays on Behavioral Anthropology*. History of Anthropology Series, Vol. 5. Madison: University of Wisconsin Press, 1990.
- Voget, Fred W. *A History of Ethnology*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1975.

Раздел 3

ЭТНАГРАФІЧНАЕ
ДАСЛЕДАВАННЕ

Як здабываецца дастаткова надзейны матэрыял для пацвярджэння Яці абвяржэння антрапалагічных тэорый? Дзякуючы этнаграфічнаму метаду **непасрэднага назірання**, які быў значна ўдасканалены антрапологамі за апошнія сто гадоў, зараз мы маем больш зразумелую карціну жыцця іншых народаў. Даследчык жыве непасрэдна ў асяроддзі групы людзей, бачыць іх штодзённую дзейнасць, вывучае іх светаўспрыманне і назірае за іх паводзінамі. Такая форма загляблення ў жыццё людзей дазваляе вывучаць іх не толькі як абстрактныя аб'екты аналізу, але і як рэальных асоб у няпростых умовах існавання.

Для таго каб грунтоўна вывучыць пэўную групу людзей, антрапологу неабходна правесці з імі не адзін дзень ці тыдзень. Толькі пасля цэлага года сістэматычных даследаванняў, размаўляючы з абарыгенамі на іх роднай мове і ўдзельнічаючы (у той ступені, у якой гэта магчыма) у іх жыцці, антраполог пачынае па-сапраўднаму адчуваць і разумець іх лад жыцця. Адно з дапамогай такога досведу можна адысці ад стэрэатыпных уяўленняў пра людзей і зразумець, чым жа ўвогуле з'яўляецца іх культура.

ПАДРЪХТОЎКА
ДА ПАЛЯВЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ

Сучасныя антрапологі гадамі жывуць сярод людзей, якіх яны вывучаюць. Але яшчэ больш часу ім можа спатрэбіцца на падрыхтоўку да палявых даследаванняў. У гэтую падрыхтоўку ўваходзіць і надзвычай складаная задача выбару тэмы і яе акрэслення.

Выбар тэмы:

вывучэнне дробных і буйных грамадстваў

Зацікаўленасць антрапологаў тымі ці іншымі тэмамі часта абумоўлена досведам іх асабістага жыцця. Антраполог Дэвід Мэйбары-Льюіс прапанаваў наступнае тлумачэнне свайго захаплення карэнным насельніцтвам Паўднёвай Амерыкі, што ў рэшце рэшт і прымусіла

яго пасяліцца сярод народа шавантэ ў Бразіліі: "Некалі, у студэнцкую пару, я займаўся вывучэннем адкрыцця, заваёвы і каланізацыі іспанскай Амерыкі. Тады я быў зачараваны ўмельствам старажытных трансатлантычных навігатораў і мужнасцю канкістадораў. Але больш за ўсё мяне заінтрыгавалі першыя апісанні амерыканскіх індзейцаў. Я адчуў гарачае жаданне яшчэ больш даведацца пра людзей, што сталіся прычынай такіх каларытных апавяданняў, якія нават праз чатыры стагоддзі падаюцца адметнымі і экзатычнымі сярод бясконцых апавядаў падарожнікаў усяго свету" [Maybury-Lewis, 1968, с.13].

Некаторыя вучоныя звярнуліся да антрапалогіі пасля таго, як пазнаёміліся з іншымі культурамі. Але ж каб заняцца спецыяльнымі навуковымі даследаваннямі, неабходны яшчэ і іншыя перадумовы. Напрыклад, навуковы праект можа ўзнікнуць з прычыны існавання якіх-небудзь "белых плямаў" у этнаграфічнай літаратуры. Вывучэнне супольнасцяў, адносна ізаляваных ад індустрыяльных грамадстваў, заўсёды было галоўным заняткам антрапалагаў. Характэрная рыса такіх **дробных грамадстваў** — адметнасць адаптацыйнай стратэгіі, якая выяўляецца ў лакалізаваных сацыяльных узаемаадносінах і ў выкарыстанні мясцовых рэсурсаў. Даследаванне гэтых грамадстваў дазваляе лепш зразумець становішча чалавека і ўмовы яго развіцця па-за межамі індустрыяльнай сусветнай сістэмы. Калі культура якой-небудзь невялікай супольнасці вывучана слаба, задача антрапалагаў — запоўніць "этнаграфічную карту" рэгіёна праз стварэнне цэласнай карціны жыцця гэтага народа і збор інфармацыі па такіх тэмах, як навакольнае асяроддзе, гісторыя, тэхналогія, вытворчая дзейнасць, харчаванне, штодзённая праца, сексуальныя адносіны, сацыяльная і палітычная арганізацыя, медыцына і рэлігія. Мэта такога падыходу — зразумець жыццё народа як адзінае цэлае.

Пасля таго як зроблены агульны аналіз народаў пэўнага рэгіёна, можна пачынаць паглыблены навуковы даследаванні. На гэтай стадыі замест вывучэння ўсіх аспектаў культуры даследчыкі канцэнтруюць сваю ўвагу на паасобных пытаннях, такіх, напрыклад, як палітычнае лідэрства, рэлігійныя вераванні ці эканамічнае развіццё.

Антрапалагі праводзяць таксама палявыя даследаванні і сярод тых народаў, якія лепш інтэграваны ў сусветную супольнасць. Такія **буйныя грамадствы** ў адрозненне ад невялікіх значна больш залежаць ад шырокага і высокаспецыялізаванага абмену таварамі і ідэямі паміж людзьмі. Зараз большасць даследаванняў у галіне сацыякультурнай антрапалогіі праводзіцца пераважна ў гэтай сферы — сярод фермераў, сялян і гарадскіх жыхароў.

Пры вывучэнні адносна ізаляваных грамадстваў, а таксама тых, што лепш інтэграваны ў сусветную сістэму, антрапалагі спачатку складаюць іх этнаграфічную карту, а ўжо потым пераходзяць да спецыяльных даследаванняў. Яшчэ зусім нядаўна вывучэнне жыцця сялян ці жыхароў гарадскіх ускраін было заснавана на тэндэнцыі разглядаць іх як ізаляваныя групы, сацыяльныя і эканамічныя сувязі якіх амаль не выходзяць за мясцовыя межы. Такі падыход склаўся традыцыйна ў выніку вывучэння ізаляваных народаў. Аднак сучасныя антрапалагі разглядаюць прадстаўнікоў такіх лакальных супольнасцяў адначасова і на мясцовым узроўні, і ў межах больш шырокай грамадскай сістэмы.

Вызначэнне тэмы

Пасля таго як тэма выбрана, перад антрапалагамі паўстаюць дзве праблемы: як неабходная інфармацыя можа быць праінтэрпрэтавана і хто будзе яе крыніцай?

ФАРМУЛЁўКА ГІПОТЭЗАЎ. Адна з галоўных мэтаў антрапалагіі палягае ў тым, каб адказаць, чаму людзі дзейнічаюць ці думаюць менавіта так, а не інакш. Каб дасягнуць гэтай мэты, антрапалагі ўвесь час вылучаюць, правяраюць і пераглядаюць свае гіпотэзы.

Як ужо адзначалася ў раздзеле **I, гіпотэза** — гэта дапушчэнне аб тым, што назіраная з'ява (напрыклад, паводзіны) выклікана пэўным комплексам фактараў. Так, антрапалаг заўважае, што людзі перасяляюцца з вёскі ў горад, і тлумачыць гэтую з'яву дзвюма асноўнымі прычынамі: цяжкасцю працаўладкавання ў сельскай мясцовасці ў выніку механізацыі фермерства і, наадварот, попытам на работнікаў у прамысловасці і сістэме абслугоўвання ў горадзе.

Для праверкі гіпотэзаў антрапалаг збірае і аналізуе этнаграфічныя звесткі. На іх падставе даследчык адхіляе гіпотэзы, прымае іх як слушныя або ўсведамляе неабходнасць іх удакладнення. Пры даследаванні працэсу міграцыі насельніцтва з вёскі ў горад антрапалаг, магчыма, выявіць, што на гэты працэс уплываюць і іншыя фактары — напрыклад, паляпшэнне транспарту ці жаданне атрымаць лепшую адукацыю.

Гіпотэзы часам прапануюцца для таго, каб вызначыць, ці маюць факты, здабытыя ў спецыфічных умовах, больш агульнае значэнне. Дэвід Аберль, які вывучаў жыццё навахаў у паўднёва-заходняй Амерыцы, выкарыстаў свае прыватныя высновы, каб растлумачыць з'яву далучэння гэтага народа да спецыфічнага рэлігійнага руху [Aberle, 1966]. У 30-х гадах Камітэт па справах індзейцаў выявіў, што

пашы ў гэтым рэгіёне пачалі вынішчацца ў выніку празмернай іх эксплуатацыі. Камітэт загадаў значна скараціць пагалоўе хатняй жывёлы, якая была асновай эканомікі навахаў. Такім чынам ахоўваліся іх жыццёва важныя інтарэсы, але ў той жа час ад гэтага пацярпелі многія з пастухоў. Аберль выявіў, што тыя, хто збяднеў праз скарачэнне памераў пашы, пачалі схіляцца да традыцыйных індзейскіх культаў, якія прапаноўвалі ўжываць пейётль — наркатычную расліну, каб набыць звышнатуральную сілу. Пры гэтым навахі, хоць крыху далучаны да амерыканскай культуры, менш злоўжывалі гэтым наркотыкам, чым іх супляменнікі з больш архаічным светапоглядам.

Аберль выказаў думку, што від рэлігійнага руху сярод прыгнечаных народаў залежыць ад абставін іх інкарпарацыі ў больш шырокую сацыяльна-эканамічную сістэму. Ён сцвярджаў, што "трансфармацыйныя" рухі, што заклікалі да адыходу ад рэальнага жыцця, могуць існаваць толькі ў спецыфічных умовах — калі традыцыйны лад жыцця народа гвалтоўна парушаецца, а прымусовая інкарпарацыя ў больш вялікае і чужое грамадства адбываецца без усталявання новага прымальнага сацыяльнага статуса мясцовага насельніцтва. Каб пацвердзіць гэтую гіпотэзу, неабходна вывучаць жыццё і культуру іншых народаў, што стымулюе далейшыя даследаванні антрапалагаў.

ВЫЗНАЧЭННЕ АБ'ЕКТА ДАСЛЕДАВАННЯЎ. Калі такі даследчык, як Дэвід Аберль, вырашыў вывучаць, скажам, навахаў, перад ім адразу паўстаюць пытанні. Хто такія навахі? Сярод іх толькі тыя, хто жыве ў рэзервацыі, ці таксама і жыхары аддаленых ад гарадоў мясцовасцяў? Ці трэба даследаваць усіх, хто лічыць сябе прадстаўнікамі навахаў, пры тым што большасць гэтага народа сябе да іх не залічвае? І наадварот: ці трэба вывучаць тых, хто не лічыць сябе навахамі, але якіх, згодна з пэўным стандартам — напрыклад, сістэмай сваяцтва — лічаць навахамі іншыя прадстаўнікі гэтага народа? Вызначыць аб'ект вывучэння не так проста, як здаецца на першы погляд. Група людзей, якая стала аб'ектам даследавання, называецца папуляцыяй. Існуюць розныя падыходы да выбару папуляцыі. Адзін з іх — гэта праблема, якая цікавіць антрапалага. Зразумела, што з мэтай вывучэння працэсу міграцыі антрапалаг павінен выбраць для даследавання асоб, якія мігрыравалі ў гарады. Каб вызначыць, чаму адны пакінулі родныя мясціны, у той час як другія засталіся, даследчык вывучае і тых, хто не прыняў удзелу ў міграцыі.

Папуляцыя можа вызначацца і па іншых крытэрыях — напрыклад, па месцы ці працягласці жыцця ў горадзе, месцы нараджэння,

этнічнасці, сацыяльным становішчы, рэлігійных вераваннях ці прафесіі. На выбар аб'екта даследаванняў уплываюць і такія характарыстыкі адпаведнай мясцовасці, як тып паселішча і экалагічная сітуацыя вакол яго. У залежнасці ад канкрэтных абставін аб'ектам вывучэння могуць стаць, напрыклад, жыхары вёскі ці даліны або група сваякоў. Яшчэ адной падставай для выбару папуляцыі можа быць яе этнічная прыналежнасць.

Пры выбары аб'екта патрэбны як асцярожнасць, так і гнуткасць. Апошняе азначае, што падчас вывучэння пэўнай групы людзей, магчыма, узнікне неабходнасць у даследаванні і іншых груповак, якія ўзаемадзейнічаюць з ёй.

ТЭХНІКА ДАСЛЕДАВАННЯЎ

Тое, якімі шляхамі антрапалагі ідуць да сваіх мэтаў, залежыць ад многіх фактараў. Адзін з іх — сам характар даследаванняў. Напрыклад, пры даследаванні гарадскога насельніцтва ўзнікаюць праблемы, якія значна адрозніваюцца ад тых, з якімі можна сутыкнуцца ў вёсцы ці ў ізалюванай горнай даліне. Гэтыя праблемы, звязаны, у прыватнасці, з перанаселенасцю гарадоў і разнастайнасцю іх насельніцтва. У горнай жа вёсцы галоўнай праблемай можа быць забеспячэнне ежай ці захворванні. Другі фактар — гэта індывідуальныя здольнасці і тэарэтычная падрыхтоўка самога даследчыка. Даследчыкі з псіхалагічнай ці пазнавальнай устаноўкай будуць выконваць палявыя даследаванні інакш, чым тыя, каго цікавяць сацыяльныя паводзіны і ўзаемаадносіны: першыя акцэнтуюць увагу на выказваннях і думках людзей, а другія, адпаведна, на іх рэальных паводзінах. Трэці фактар — гэта тая праблема, пра якую мы гаворым зараз.

У антрапалагічных даследаванняў няма адзінай формы, усе яны розныя. У залежнасці ад мэты антрапалагі ўжываюць і розныя падыходы. Тым не менш, для большасці антрапалагічных даследаванняў характэрны агульныя метады — гэта назіранне, апытванне і верагоднае мадэляванне.

Непасрэднае назіранне

Вывучэнне культуры народа вымагае ад даследчыка звяртаць увагу адначасова і на адносіны людзей да асяроддзя, і на іх паводзіны ў яго межах. Але паведамленні саміх людзей не заўсёды аб'ектыўны і вычарпальна адлюстроўваюць іх паводзіны. Свядома ці неўсвядома людзі часта скажваюць факты альбо фрагментарна

падаюць іх. Па магчымасці даследчык павінен непасрэдна вывучаць заняткі людзей. Але і непасрэднае назіранне не гарантуе поўнай аб'ектыўнасці, бо самі антрапологі могуць прадудзята ставіцца да тых ці іншых з'яў.

Вучоныя прыйшлі да такой думкі ў сувязі са спрэчкамі вакол заўвагі антраполога Дэрэка Фрымана адносна недакладнасцяў у працы Маргарэт Мід аб культуры самоанцаў. Фрыман сцвярджае, што Мід прыйшла да памылковага меркавання адносна сексуальнай свабоды сярод юнакоў на Самоа на падставе выдуманых аповядаў мясцовых жыхароў аб іх інтымных сувязях. Фрыман лічыць, што прычыну гэтых скажэнняў трэба шукаць у тэарэтычных поглядах самой Мід. У яе імкненні паказаць ідэальную карціну "прымітыўнага жыцця" [Freeman, 1983]. Не ўсе антрапологі пагадзіліся з Фрыманам адносна яго крытыкі Маргарэт Мід, з яго тэарэтычнымі поглядамі і адлюстраваннем жыцця самоанцаў [Brady, 1983; Shankman, 1983]. Існаванне такіх спрэчных поглядаў дэманструе, як цяжка дасягнуць аб'ектыўнасці ў выкладзе і інтэрпрэтацыі антрапалагічных дадзеных нават сярод вопытных і высокакваліфікаваных даследчыкаў.

Каб зразумець усю складанасць культуры, этнограф павінен у першую чаргу як мага больш падрабязна зафіксаваць падзеі, думкі, абставіны: вызначэннем рэлевантных дадзеных і пошукамі прыкладаў можна заняцца пазней. Для дакладнага і сістэмнага апісання паводзін людзей патрэбна пэўная спрактыкаванасць. Для гэтага мэтазгодна навучыцца рабіць запісы хутка, непрыкметна і падчас ва ўмовах, далёкіх ад ідэальных. Антрапологі часта карыстаюцца кінакамерамі і магнітафонамі. Але выкарыстанне магнітафона ў трапічным вільготным лесе можа быць праблематычным. Нярэдка ўзнікаюць і псіхалагічныя цяжкасці: не ўсе людзі жадаюць, каб іх здымалі ці запісвалі на стужку. У кожным выпадку антрапологу неабходна выбраць найбольш адпаведны спосаб фіксацыі паводзін і выказванняў людзей.

У кожнага народа існуюць свае правілы адносна таго, каму можна дазволіць назіранне пэўных бакоў іх жыцця. Даследчыку неабходна быць вельмі чуйным да асабістага жыцця і жаданняў людзей, якіх ён вывучае. Празмерная настойлівасць зафіксаваць забароненыя для чужых дзеянні можа затрымаць рэалізацыю ці нават загубіць увесь даследчы праект.

Стаўленне мясцовага насельніцтва да таго, што дазваляецца назіраць у яго культуры, часам мяняецца. Напрыклад, шэраг абшчын аўстралійскіх абарыгенаў прытрымліваецца дакладных правілаў адносна таго, хто можа назіраць за іх рэлігійнымі рытуаламі.

У мінулым, у выпадку добрых узаемаадносін з мясцовым насельніцтвам, антрапологам дазвалялі не толькі назіраць за патаемнымі абрадамі, але і рабіць фотаздымкі. Паколькі непасрэдня кантакты абарыгенаў з іншымі грамадствамі ў той час амаль адсутнічалі, іх мала турбавала, што антрапологі рабілі з тымі матэрыяламі далей. Аднак у апошнія гады, пасля інтэграцыі ў аўстралійскае грамадства, абарыгены пачалі абурацца, калі бачылі здымкі сваіх таемных рэлігійных рытуалаў ці сакральных рэчаў у розных выданнях. Зараз абарыгены куды больш асцярожна дазваляюць антрапологам назіраць іх рытуалы. Даследчыкі, у сваю чаргу, імкнуцца абмежаваць публічны доступ да таго матэрыялу, які абарыгены лічаць сакрэтным.

Апытванне

Большая частка антрапалагічных даследаванняў — гэта роспыт людзей аб іх жыцці. Характар распытванняў залежыць ад папярэдняга ўзроўню ведаў антраполога аб той культуры, якую ён даследуе. Напачатку далучэння да новай і параўнальна невядомай культуры антраполог звычайна задае простыя пытанні — напрыклад, як гатуюць і ядуць ежу ці якія існуюць узаемаадносіны паміж сваякамі. Калі ж вучоны адчувае сябе дастаткова ўпэўнена ў межах гэтай культуры, каб рухацца далей, тады можна задаваць і іншыя пытанні — напрыклад, як насельніцтва рэагуе на адхіленні ад звычайных паводзін, чаму некаторыя паводзіны лічацца сумніцельнымі і чаму асобныя людзі дзейнічаюць менавіта так, а не інакш.

Пачынаючы палявыя даследаванні, антраполог можа не ведаць мову, на якой размаўляе мясцовае насельніцтва, і таму яму патрэбны перакладчыкі. Часта антрапологі пачынаюць вывучаць мову яшчэ перад тым, як выязджаюць у экспедыцыю. У штаце некаторых універсітэтаў ёсць знаўцы мясцовых моваў, якія дапамагаюць рыхтавацца даследчыкам; існуюць таксама магнітафонныя запісы і пісьмовыя матэрыялы па многіх, нават рэдкіх, мовах. Вывучэнне элементарных асноў мовы зберагае час і дапамагае пазбегнуць цяжкасцяў, абумоўленых далучэннем да новай культуры. Калі такое папярэдняе знаёмства з мовай немагчымае, антрапологі вымушаны ў пачатку палявых даследаванняў як мага хутчэй авалюдаць ёю.

Даследчыку, акрамя асноў граматыкі мовы, неабходна ведаць таксама, якім чынам задаваць пытанні ў канкрэтным асяроддзі. У большасці грамадстваў існуюць стандартныя спосабы апытвання, якія залежаць ад самога пытання і ад статуса той асобы, да якой звяртаюцца. Вельмі важна ўлічваць і сацыяльнае асяроддзе, у межах якога вядзецца апытанне. Напрыклад, можа лічыцца непрыстойным закранаць якую-небудзь тэму ў прысутнасці жанчын ці дзяцей;

у афіцыйным інтэрв'ю недарэчным можа быць пытанне, ці практыкуецца ў вёсцы чараўніцтва, асабліва калі чараўнік знаходзіцца сярод прысутных.

АФІЦЫЙНАЕ АПЫТВАННЕ. Далікатныя тэмы лепей абмяркоўваць у неафіцыйных размовах. Існуе цэлы шэраг пытанняў, якія ўзнікаюць рэгулярна, калі размова ідзе пра ўмовы жыцця ці арандаванне зямлі, размеркаванне прыбытку і даходаў, пра адносіны людзей і іх вераванні — адным словам, у межах тэмаў ад рэлігіі і да сваяцтва. Антрапологі ў такіх выпадках звычайна ўжываюць спецыяльна падрыхтаваныя апытальнікі. Пытанні бываюць розныя: адны вымагаюць канкрэтнага адказу (Колькі вам гадоў?), другія — адвольныя (Як вы ставіцеся да заражаных СНІДам?).

Каб умела карыстацца апытальнікам, антрапологу неабходна мець які-небудзь папярэдні досвед або веды аб культуры, якую ён вывучае. Галандскі антраполог Ганс Дагмар так апісаў працэс, які папярэднічаў афіцыйнаму апытванню абарыгенаў аўстралійскай абшчыны Карнарвона: "Падчас першых двух месяцаў палявых даследаванняў я збіраў матэрыял галоўным чынам як назіральнік. Гэта былі і шматлікія неафіцыйныя размовы, і інтэрв'ю. Пасля двух месяцаў такіх даследаванняў я склаў спіс амаль усіх сем'яў абарыгенаў у гэтай мясцовасці. Потым з гэтага спісу я выбраў тую сем'ю, дзе планаваў апытаць дарослых. Такім чынам, я збіраў фактычны матэрыял пра культуру абарыгенаў і ўзаемаадносіны паміж родзічамі, пра гаспадарку, адукацыю, працаўладкаванне, прыбыткі і ўдзел у дабрачынных акцыях. Я цікавіўся думкамі людзей аб іх традыцыйнай культуры, іх узаемаадносінамі ў самой абшчыне абарыгенаў і ў межах больш шырокага асяроддзя, у тым ліку з белымі і з іх урадавымі структурамі. Паколькі ў такіх інтэрв'ю надзвычай важная сама іх атмасфера, я зрабіў усё магчымае, каб лепей пазнаёміцца з рэспандэнтамі. Шмат з кім я пазнаёміўся яшчэ ў першыя месяцы майго знаходжання ў Карнарвоне, а з астатнімі мне дапамагалі знаёміцца іх сваякі і блізкія сябры" [Dagmar, 1978, с. 13-14].

НЕАФІЦЫЙНАЕ АПЫТВАННЕ. Побач з афіцыйным апытваннем антрапологі звычайна атрымліваюць багатую інфармацыю, карыстаючыся і менш афіцыйнымі сродкамі. Джулія Крэйні і Майкл Анграсіна адзначаюць, што найлепшыя інтэрв'ю часта атрымліваюцца ў выніку выпадковых сустрэч. Падчас працы у Карыбскім рэгіёне адзін з даследчыкаў заўважыў перад домам старога чалавека, які збіраў камяні і раскладваў іх у пэўным парадку. Стары расказаў антрапологу, што яго нявестка працуе, а яе малым дзецям пагражаюць дэмані, якія блукаюць вакол дома, насланыя ворагамі

сям'і. Гэтыя камяні не дазваляць дэманам увайсці ў дом [Crane and Angrosino, 1974]. Праз такі выпадак вучоныя даведліся аб веры людзей у звышнатуральнае, узаемаадносіны паміж членамі сям'і і вясковага інтрыгі.

Калі я пачынаў свае даследаванні ў Паўднёвым Белізе сярод індзейцаў майя, я не стаў шукаць інфармацыю пра іх даіспанскія рэлігійныя вераванні, бо ўся наяўная літаратура сведчыла, што гэтыя вераванні зніклі [Howard, 1977]. Спачатку здавалася, што гэта сапраўды так, бо людзі вельмі рэдка закраналі гэтую тэму. Але аднойчы, калі я гасцяваў у аднаго са старэйшых жыхароў вёскі, маладзейшы, які прысутнічаў пры размове, спытаўся пра адну "гісторыю". Гэтая "гісторыя" аказалася майянскім міфам стварэння свету. Былі і іншыя выпадкі, якія прымусілі мяне звярнуць увагу на даіспанскія рэлігійныя вераванні і звычаі. Паступова, праз неафіцыйнае апытванне адкрылася зусім іншая карціна вераванняў гэтага народа. Яна паказала, што рэшткі старажытнай рэлігіі працягваюць існаваць і адыгрываюць істотную ролю ў жыцці майя.

Выбарачнае даследаванне

Карціна, створаная пры афіцыйным і неафіцыйным апытванні, будзе сапраўднай, калі апытваецца ўсё насельніцтва ці, прынамсі, большая яго частка. Але калі насельніцтва шматлікае, распытаць кожнага немагчыма, і антраполог можа карыстацца метадам **выбарачнага даследавання**. Гэта значыць — даследаваць тую частку жыхароў, якая ўспрымаецца як паменшаная, адносна дакладная копія ўсяго насельніцтва.

Адным з асноўных метадаў выбарачнага даследавання з'яўляецца **адвольны адбор**: з усяе папуляцыі для апытвання адбіраецца рэпрэзентатыўная колькасць асоб. Пры гэтым важна, каб усе яго прадстаўнікі мелі аднолькавы шанец трапіць у выбарку. Трэба, каб гэты адбор быў як мага больш выпадковым і непрадзурным. Напрыклад, паперкі з імёнамі можна пакласці ў кубак, а потым выцягваць нумары тых, каго будуць апытваць. Адвольны адбор выкарыстоўваюць тады, калі папуляцыя адносна аднародная. Дапусцім, калі гэта армейскія навабранцы — выхадцы з адной мясцовасці ці прадстаўнікі аднаго сацыяльнага слоя. У ідэале даследчыку неабходна апытаць даволі вялікае кола людзей, каб атрымаць агульнае ўяўленне аб папуляцыі.

Калі папуляцыя падзелена на асобныя субгрупы, даследчык можа вывучаць кожную з іх паасобку. Такі метада называецца **стратыфікацыйным адборам**. Пры вывучэнні насельніцтва маленькай вёскі ў Пакістане Джон Гонігман на падставе пачатковага

апытання вызначыў, што ўсё яе насельніцтва можна раздзяліць паводле шасці ўзроўняў: памешчыкі, якія не апрацоўваюць зямлю, памешчыкі, якія яе апрацоўваюць, земляробы-арандатары, рамеснікі, гандляры і хатняя прыслуга, а таксама марвары — суполка хіндзі ў гэтай чужароднай мусульманскай абшчыне і брагуі - перасяленцы, якія часова жылі на ўскраінах вёскі [Honigman, 1970, с. 277]. Гонігман выкарыстаў стратыфікацыйны адбор — па сорок асоб з кожнай групы.

У некаторых выпадках, калі, напрыклад, гісторыя народа ўзнаўляецца праз вусныя крыніцы, антрапологі ўжываюць метады тыпалагічнага адбору. Гэта калі замест апытвання ўсяго насельніцтва ці адвольна адабранай яго часткі выкарыстоўваюцца толькі тыя інфарматы, якія выбраны на падставе істотных для даследавання крытэрыяў — такіх, як узрост, пол, адукацыя, род заняткаў, стабільнасць ці працягласць пражывання ў адпаведнай мясцовасці. Я ўжываў метады **тыпалагічнага адбору**, калі працаваў над аднаўленнем гісторыі аўстралійскіх абарыгенаў, якія жылі ў ваколіцах Перта [Howard, 1981]. Прагледзеўшы ўвесь наяўны пісьмовы матэрыял (запісы, газетныя артыкулы, урадавыя паведамленні), я пачаў апытваць карэннае насельніцтва, каб выявіць сярод яго патэнцыяльных інфарматараў. У выніку папярэдніх інтэрв'ю з тымі, хто адпавядаў патрабаванням і ахвотна адказаў на пытанні, я атрымаў інфармацыю па шэрагу асноўных тэмаў. Потым лік інфарматараў быў скарачаны да найбольш дасведчаных і надзейных, каб перайсці да спецыфічных тэмаў.

ПРАВЯДЗЕННЕ ПАЛЯВЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ

Антрапалагічныя палявыя даследаванні патрабуюць ад даследчыка значных намаганняў. Гэты від навуковых даследаванняў адбываецца не ў бібліятэцы і не ў лабараторыі, і аб'ектамі вывучэння з'яўляюцца не абстрактныя паняцці, а людзі, з якімі антрапологу трэба жыць і ўзаемадзейнічаць. Інтэнсіўнасць сацыяльных стасункаў падчас такіх даследаванняў выклікае эмацыянальную напружанасць і ставіць даследчыка перад унікальнымі этычнымі дyleмамі. У дадатак абставіны часта патрабуюць, каб антраполог быў здольны авалодаць новымі мадэлямі паводзін і нават спосабамі фізічнага і псіхалагічнага выжывання.

Атрыманне дазволу

Часам бывае, што антраполог проста прыязджае на месца і пачынае сваю працу. У шэрагу краін патрабуецца адпаведная форма дазволу ад органаў дзяржаўнага кіравання на правядзенне даследаванняў. У адных выпадках атрыманне дазволу — не больш чым фармальнасць, а ў іншых — гэта вельмі складаная і працяглая працэдура. Такая практыка папярэдняга ўзгаднення мае і свой станоўчы бок — дапамагае кантраляваць дзейнасць прыездных вучоных, каб іх праца была карыснай не толькі для іх саміх, але і для краіны, для тых людзей, якіх яны вывучаюць.

Атрыманне дазволу на працу падчас уяўляе сабой форму цэнзуры, каб прадухіліць даследаванні, якія могуць быць скіраваны супраць інтарэсаў асобных колаў грамадства. Напрыклад, на Фіджы доўгі час дамінавала эліта правадыроў з усходняй часткі краіны [Howard, 1991-a]. Каб падтрымліваць свой статус, гэтая эліта стварыла такія ўмовы, пры якіх публікацыі і навуковыя даследаванні па Фіджы адлюстроўвалі галоўным чынам яе ролю ў гісторыі вострава і жыцці яго насельнікаў. І менавіта праз выбарачны дазвол яны ўплывалі на замежных даследчыкаў. Дазвол ахвотна выдаваўся толькі тым, хто меў намер праводзіць даследаванні на ўсходнім Фіджы па тэмах, якія датычыліся парадку, усталяванага мясцовымі лідэрамі. Атрымаць дазвол на правядзенне іншых даследаванняў было вельмі цяжка ці зусім немагчыма. Напрыклад, усяляк перашкаджалася працаваць у заходняй частцы краіны, сярод тутэйшага насельніцтва, якое здаўна супрацьстаяла ўладзе ўсходніх правадыроў. У выніку такога кантролю этнаграфія Фіджы адлюстроўвала погляды адно тых, хто быў найбольш лаяльным да кіраўнічай эліты краіны.

Нават калі антрапологі атрымлівалі афіцыйны дазвол ад уладаў, іх планы не заўсёды ажыццяўляліся. Паколькі іх праца патрабуе паглыблення ў досыць далікатныя сферы, антрапологу неабходна найперш адкрыта паведаміць аб сваіх мэтах і пераканаць людзей, што гэтае даследаванне ніяк не пагражае іх дабрабыту. Каб людзі не адчувалі сябе ашуканымі, трэба даць ім магчымасць самім прыняць рашэнне і даць згоду на тое, каб іх вывучалі. Сумленнасць у такіх выпадках — не апошняя рэч для даследчыкаў.

Пераканаць людзей у тым, што даследчык не ўяўляе для іх ніякай пагрозы, часам даволі цяжка. Так, Геральд Бэрман заўважыў, што пахары, якія жылі на ўзвышшы паўночнай Індыі, вельмі падзрона ставіліся да чужынцаў. Большасць незнаёмых асоб, з якімі яны мелі кантакты, былі дзяржаўнымі агентамі. Пахары ненавідзелі іх за вымаганні і ўмяшанні ва ўнутраныя справы племені. Бэрман адзначаў: "Паколькі афіцыйных асоб стана.вілася ўсё больш

і больш, кожны чужынец мог быць дзяржаўным агентам, а значыць варожым і нават небяспечным" [Beteman, 1972, с. XX]. Звычайна ўсе пабочныя асобы падзяляліся там на добрых і кепскіх. Гэта часта ўскладняла ўзаемаадносіны і прыводзіла да напружанасці.

Каб пазбегнуць негатыўнай рэакцыі, даследчыку неабходна адмовіцца ад ролі пабочнай асобы, каб быць бліжэй да мясцовага насельніцтва. Але, з другога боку, поўнае паглыбленне даследчыка ў жыццё людзей звычайна немагчымае і нават — з пункту гледжання аб'ектыўнасці — непажаданае. Антрапологу лепш заняць нейтральную пазіцыю, недзе паміж пабочнай асобай і карэнным жыхаром. Бэрэман заўважыў, што пасля таго як ён пражыў у вёсцы пахараў чатыры месяцы і неаднойчы выказваўся пра неабходнасць амерыканцам і індыйцам лепей ведаць і лепей ставіцца адзін да аднаго, адносіны да яго ў вёсцы палепшыліся: "Хоць я застаўся чужым і ніколі не адчуваў, што мая прысутнасць у вёсцы была пажаданай для большасці яе жыхароў, да мяне, тым не менш, пачалі ставіцца больш прыхільна і памяркоўна" [Beteman, 1972, с. XXVIII]. Па меры таго як к даследчыку прывыкалі і пачыналі разумець, што ад яго прысутнасці няма ніякай шкоды, многія з праблем вырашыліся самі сабой.

Выжыванне

Калі палявыя даследаванні праводзяцца ў дзікай і ізаляванай мясцовасці, то можа стаць праблемай само фізічнае выжыванне. Нават калі ўмовы жыцця не такія складаныя, усё ж клопаты аб тым, што есці і дзе жыць, могуць негатыўна ўплываць на работу.

Адаленасць ад рынкаў ускладняе дастаўку прадуктаў харчавання. Так, Дэвід Мэйбары-Льюіс апісвае, як іх з жонкай частаваў садавіной і рысам вясковец племені шарэнтэ ў Бразіліі: "Мы абодва прагна елі, не зважаючы на дзяцей, якія сабраліся паглядзець на гэтае відовішча. Я адчуваў, як мой жывот надзімаўся па меры таго, як я напіхваў яго ежай. Гэта стала звычайкай з таго часу, як мы прыехалі сюды. Калі ёсць ежа, ясі як мага болей, бо невядома, калі давядзецца пад'есці зноў. Пасля некалькіх галодных дзён мы пераканаліся ў правільнасці гэтых высноў. Мы зразумелі пачуцці абарыгенаў, што часта выказваюцца ў іх аповядках: радасць ад таго, што твой жывот становіцца вялікім ад ежы" [Maubury-Lewis, 1968, с. 52].

Часам да месца даследаванняў дастаўляюцца значныя запасы ежы, але гэта выклікае іншыя праблемы. Адносна дабрабыт антраполога ў параўнанні з астатнім насельніцтвам перашкаджае ўзаемаразуменню з людзьмі. Лічыцца: той, хто мае лішкі, павінен дзяліцца з іншымі. Хто гэтага не робіць, таго лічаць бліжэй чалавекам. Такім

чынам, запасы, якія разлічаны на цэлыя месяцы, вельмі хутка знікаюць. У некаторых выпадках дзяльба ежы перашкаджае працы. Напрыклад, Рычард Лі падчас вывучэння групы сан у пустыні Калахары меў намер даследаваць іх спосабы збіральніцтва і размеркавання ежы. Каб атрымаць неабходныя звесткі, ён не дзяліўся ежай, інакш яе не хапіла б яму самому, каб закончыць працу. Тады яго прызналі за скнару і парушальніка звычайў племені [Lee, 1969]. Напружанасць ва ўзаемаадносінах паміж Рычардам Лі і мясцовым насельніцтвам паўплывала, у сваю чаргу, на ўвесь ход даследавання.

Ёсць іншы варыянт — самому здабываць ежу, як гэта робяць абарыгены. Але тады ёсць небяспека стаць "лішнім ротам" у гэтай мясцовасці. Аднак такія праблемы ўзнікаюць толькі ў экстрэмальных абставінах. Шмат даследчыкаў здабываюць сабе харчаванне без асаблівых клопатаў.

Дзе і як жыць падчас палявых даследаванняў, залежыць ад многіх фактараў — напрыклад, ад тыпу грамадства, якое вывучаюць даследчыкі. Большасць расселеных у пустыні аўстралійскіх абарыгенаў зараз жывуць у адносна стабільных паселішчах. Таму антрапологі, якія жывуць разам з імі, часта карыстаюцца жыллімі аўтапрычэпамі. У іншым выпадку, як, напрыклад, у басейне Амазонкі ў Паўднёвай Амерыцы, дзе людзі перасяляюцца з месца на месца і жывуць у часовых збудаваннях, антрапологі вымушаны, як і абарыгены, карыстацца мінімумам выгод.

Калі антраполог вывучае жыхароў вёскі або горада, яму неабходна вырашыць, жыць яму ў чыёй-небудзь сям'і ці асобна. Калі даследчык жыве ў сям'і, у яго больш магчымасцяў назіраць за штодзённай дзейнасцю людзей, але блізкія ўзаемаадносіны з гэтай сям'ёй могуць ускладніць сітуацыю. У тым выпадку, калі жыхары жывуць у лесе — у адным доўгім будынку ці ў агульным ледзяным іглу, як інуіты, — у антраполога не будзе ніякага выбару. Нават у вёсцы, дзе шмат прыватных будынкаў, можа не знайсціся ахвотніка ўзяць у сваю хагу чужынца, і свабоднай хагы таксама можа не быць. Бэрэман апісваў сваё прыніжэнне, калі яму нічога не заставалася, як жыць у хляве разам з буйваламі [Beteman, 1972]. Здараецца і так, што даследчыку самому давядзіцца будаваць сабе жыллё.

Часам у антрапологаў узнікаюць праблемы са здароўем. Каб прыстасавацца да радыкальных зменаў у клімаце ці харчаванні, патрэбен адпаведны перыяд адаптацыі, падчас якога часта ўзнікаюць розныя кішэчныя расстройствы. У некаторых рэгіёнах сустракаюцца такія цяжкія захворванні, як малярыя ці гепатыт. Нічога добрага, акрамя міжвольнага досведу аб спосабах лячэння мясцовых жыхароў або іх шчырага спачування, яны не прыносяць. Больш

таго, хваробу антраполага могуць успрымаць як пагрозу для сябе. Чарльз Ваглей адзначыў гэта, знаходзячыся сярод народа тапірапэ ў Бразіліі: "Тапірапэ не спачуваюць хвораму чужынцу. Яны нервуюцца і баяцца пакарання ў выпадку, калі ён памрэ, ці пашырэння хваробы, што і сапраўды можа здарыцца" [Wagley, 1977, с.16]. Антраполаг павінен уяўляць, што яго чакае, і падрыхтаваць неабходныя сродкі медыцынскай прафілактыкі.

Даследчыкі часта пакутуюць ад празмернага псіхічнага напружання. Асабліва складаны і неспакойны пачатковы перыяд адаптацыі да новага асяроддзя. Звычайна антраполагам не хапае ўпэўненасці ў сабе, часам яны няздольныя знайсці паразуменне з насельніцтвам. Здараецца, што даследчык не ведае правілаў паводзін у пэўным грамадстве ці не разумее, як насельніцтва рэагуе на яго ўласныя паводзіны і выказванні. Пачынаючы працу, даследчык бывае падобным на малое недасведчанае дзіця, з чым вельмі цяжка прымірыцца дарослым людзям з універсітэцкай адукацыяй.

Псіхалагічны дыстрэс, выкліканы цяжкасцю прыстасавання да інакшай культуры, называецца **культурным шокам**. Ён узнікае пры раптоўным паглыбленні ў культуру, якая паводле мадэляў паводзін і светапогляду значна адрозніваецца ад роднай культуры даследчыка [Meintel, 1973; Nash, 1963].

Пачатковая няўпэўненасць паступова знікае, калі даследчык пачынае лепей разумець людзей і іх культуру, але псіхалагічны стрэс часта застаецца. Чалавек, які выходзіць у буйнамаштабным грамадстве, дзе большая ступень адасаблення, цяжка прыстасоўваецца да інтэнсіўных сацыяльных кантактаў пры вывучэнні невялікай абшчыны. Каб пазбегнуць празмернага напружання ад пастаяннага адчування сябе "быццам на сцэне", антраполагі час ад часу пакідаюць месца палявых даследаванняў.

Не ўсе антраполагі зведваюць такія праблемы. Некаторыя з іх пераадольваюць стрэсавыя сітуацыі адносна лёгка. Да таго ж і ўмовы палявых даследаванняў неаднолькавыя. Але кожная, нават самая цяжкая экспедыцыя не абыходзіцца без асабістых і навуковых поспехаў. Паступова антраполагі знаходзяць паразуменне з тымі, каго яны вывучаюць, і нават становяцца іх сябрамі. У такіх абставінах стрэсы паслабляюцца. Працэс даследавання іншай культуры заўсёды варты ўвагі і дапамагае лепш зразумець разнастайнасць чалавечага свету.

Пашырэнне светапогляду

У першай палове гэтага стагоддзя пад уплывам Франца Боаса і Браніслава Маліноўскага палявыя даследаванні сталі лічыцца

неабходным этапам у станаўленні антраполага. Менавіта яны ператваралі неафіта ў кваліфікаванага спецыяліста. Веды, набытыя студэнтамі з кніг і лекцый, правяраліся на практыцы і закладвалі грунт для ўспрымання свету па-за межамі універсітэцкіх муроў. Сучасныя антраполагі сцвярджаюць, што іх праца "побач з музыкай і матэматыкай адна з нешматлікіх сапраўды вартых прафесій" [Levi-Strauss, 1961, с.58]. І менавіта палявыя даследаванні дазваляюць увайсці ў гэтую прафесію.

Акрамя такіх здабыткаў, як прафесіяналізм і этнаграфічны матэрыялы, палявыя даследаванні адыгрываюць істотную ролю ў развіцці самасвядомасці. Непасрэднае назіранне дапамагае даследчыку ўдакладніць адпаведнасць сваіх поглядаў і думак рэчаіснасці. Увогуле назіранне пашырае светапогляд, раскрывае складанасць чалавечай натуры, разнастайнасць сітуацый і варыятыўнасць іх інтэрпрэтацый. У працэсе назірання дзівакі ці проста ідэалісты набываюць рысы звычайных, даступных людзей, чаго нельга дасягнуць праз фільмы, кнігі ці тэлебачанне.

Падчас правядзення даследаванняў у маленькай занябанай вёсачцы пад назвай Шэбіка, што ў паўднёвым Тунісе, маладыя антраполагі адчулі непрыдатнасць набытых імі адукацыі і ведаў ва ўмовах суровай рэчаіснасці змагання жыхароў пустыні за сваё існаванне. Планы даследаванняў, якія распрацоўваліся ў цывілізаваным горадзе і здаваліся такімі лагічнымі і простымі, страцілі каштоўнасць ва ўмовах вёскі Шэбіка.

Тыповыя для прадстаўнікоў цывілізаванага горада аптымізм і самаўпэўненасць зніклі, і маладыя даследчыкі зразумелі, якая вялікая бездань пралегла паміж палітычнымі праграмамі і сацыяльнай рэчаіснасцю [Duvignaud, 1970, с.213]. Палявыя даследаванні пераканалі іх, што антрапалагічны праект не будзе паспяховым, калі ён не абапіраецца на глыбокае разуменне людзей, да якога можна прыйсці толькі праз непасрэднае назіранне.

Суровая рэчаіснасць Шэбіка падкрэслівае відавочную неабходнасць чалавечага яднання. Насельніцтва Шэбіка — такія ж людзі, як і ўсе мы. З разумення гэтага вынікае перакананасць: "Нельга не адчуваць адказнасці за гэтых людзей, якія з'яўляюцца часткай чалавецтва" [Duvignaud, 1970, с.218]. Палявыя даследаванні, такім чынам, не толькі пашыраюць уяўленні антраполага пра рэальнае жабрацтва і цяжкасці, якія чакаюць людзей у сувязі са зменамі ў грамадстве, але і катэгарычна пераканваюць яго ў неабходнасці гэтых зменаў. У адрозненне ад гуманізму далёкага ад рэчаіснасці мысліцеля, гуманізм антраполага, які пабываў у экспедыцыі, заснаваны

на практычным вопыце і веданні канкрэтнай сітуацыі (гл. "Натагкі антраполага" ў канцы раздзела).

Даследчыцкая праца і сістэматычныя апытванні вымушаюць антраполага ўважліва ставіцца як да аб'ектаў сваіх даследаванняў, так і да сваёй уласнай культуры. Тое, што ў палявых экспедыцыях расце самасвядомасць даследчыка, пацвярджае адзін калумбійскі антраполог, якому давялося працаваць разам з Антонію Гузманам, індзейцам дэзана з аддаленага рэгіёна Ваупес (Калумбія). Гузман скончыў місіянерскую школу і паступіў у вышэйшую. Падчас службы ў арміі ён трапіў у Багату, сталіцу Калумбіі. У адрозненне ад іншых індзейцаў ён ніколі не спрабаваў схаваць сваё індзейскае паходжанне. Ён імкнуўся далучыцца да культуры калумбійскіх крэолаў, не губляючы сваёй ідэнтычнасці карэннага індзейца [Reichel-Dolmatoff, 1971, с. XIV]. Працуючы разам з Рэйчал-Далматаф над сістэмай вераванняў дэзана, Гузман выявіў "такія каштоўнасці сваёй уласнай культуры, пра якія не ведаў раней". "Безумоўна, гэтая работа патрабавала ад яго як інфарматара выключнага самааналізу і дэталёвага перагляду сваёй традыцыйнай культуры і культуры гарадской цывілізацыі, да якой ён пачаў прыстасоўвацца. Падчас нашых дыскусій ён настойліва і няўхільна пацвярджаў свае традыцыйныя погляды, што амаль заўсёды стварала перадумовы для канфлікту з яго сучаснымі ладам жыцця і яго амбіцыямі гарадскога чалавека. Цяпер, у працэсе апісання і асэнсавання сваёй культуры, ён адкрываў у ёй такія каштоўнасці, якіх раней не заўважаў ці ад якіх пад уздзеяннем афіцыйнай адукацыі нават адмаўляўся. Але зараз іх адвечная каштоўнасць выяўляла сябе ўсё больш настойліва" [Reichel-Dolmatoff, 1971, с. XX].

У гэтым выпадку інфарматар не толькі глыбей спазнаваў сваю культуру: ён пачынаў яшчэ больш цаніць яе каштоўнасці ў параўнанні з іншымі культурамі сучаснага свету, разумеючы, што заходняя адукацыя імкнулася разбурыць гэтыя каштоўнасці.

ЭТЫЧНЫЯ ПРАБЛЕМЫ ПАЛЯВЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ

Вядома, усе антрапологі спадзяюцца, што іх праца прынясе карысць чалавецтву. Звычайна яны ўсведамляюць свой абавязак дапамагаць людзям, сярод якіх жывуць і якіх вывучаюць, — тым, хто садзейнічае ажыццяўленню іх праектаў. Але не заўсёды можна прадбачыць вынікі працы антраполагаў і прадказаць яе ўплыў на далейшае існаванне абарыгенаў.

У 1938 г. Кора Дзюбуа праводзіла даследаванні ў вёсцы Атымеланг на інданезійскім востраве Алор. Карыстаючыся выпадкам, Кора Дзюбуа пашырала веды мясцовага насельніцтва аб знешнім свеце і крыху абудзіла іх жыццё. І здавалася, што нічога дрэннага яна не рабіла. Але неўзабаве, у 1942 г., востраў Алор акупіравалі японцы. "Да японскага камандавання дайшлі чуткі, што правадчыкі вёскі Атымеланг сцвярджаюць, нібыта Амерыка выйграе вайну. Гэта не магло быць нічым іншым, як самай найўнай фантазіяй маіх сяброў з вёскі Атымеланг, бо ніколі раней да майго прыезду яны нічога не чулі аб Злучаных Штатах. Але для акупантаў, якія былі ў стане напружанасці сярод чужога і таму небяспечнага асяроддзя, такія чуткі маглі азначаць мяцеж/.../ Таму японцы паслалі вайскоўцаў і арыштавалі пяць маіх сяброў з Атымеланга /.../. Сярод Калабахі ім публічна адсеклі галовы, каб запалохаць астатняе насельніцтва" [Dubois, 1960, с. XIV-XV].

Няма канца гэтаму складанаму ланцугу адказнасці і віны антраполагаў за сацыяльныя вынікі сваіх даследаванняў, а вынікі гэтыя бываюць і негатыўнымі. Даводзячы кіраўнікам урада, супрацоўнікам карпарацый інфармацыю аб ізаляваных рэгіёнах краіны і яе культурных меншасцях, антрапологі павінны памятаць пра абавязак дапамагаць людзям, з якімі яны працуюць, працаваць на іх карысць і высвятляць усе непаразуменні. Але ім здараецца часам паведаміць інфармацыю, якая можа быць выкарыстана супраць мясцовага насельніцтва. Іншы раз антрапологам даводзіцца быць сведкамі такой нелегальнай дзейнасці, як кантрабанда, ухіленне ад падаткаў, забароненае піваварэнне. У сувязі з гэтым узнікаюць праблемы захавання канфідэнцыяльнасці крыніц гэтай інфармацыі і неабходнасць ўстрымлівацца ад публікацый, якія могуць прынесці шкоду людзям.

Неабходна таксама захоўваць асцярожнасць пры публікацыі вынікаў палявых даследаванняў. Большасць антрапалагічных публікацый не выклікае адмоўнай рэакцыі ў свеце, але ж бываюць і выключэнні. У вычарпальных справаздачах аб жыццядзейнасці пэўнага грамадства часам змяшчаюцца звесткі, якія дзеля бяспекі гэтага ж грамадства лепей было б зусім не публікаваць. Напрыклад, у паведамленні пра стан абяздоленага ўсходнеафрыканскага народа, выгнанага са сваіх родных мясцін, адзначалася, што не апошняя месца ў эканоміцы гэтага народа займаў кантрабандны гандаль крадзенай жывёлай. Справаздача была дастаткова падрабязнай, каб дазволіць урадавым агентам прыняць усе неабходныя захады супраць кантрабанды. Вось прыклад сітуацыі, якая падмае сур'ёзныя этычныя праблемы.

Тыя ж праблемы датычацца і аўдыторыі, да якой звяртаюцца антрапологі. Асноўнымі чытачамі антрапалагічных тэкстаў

з'яўляюцца навуковыя супрацоўнікі і іншыя грамадзяне індустрыяльнаразвітых краін, але ў першую чаргу гэтыя справадзачы павінны быць прачытаны тымі, каго антрапологі вывучаюць, з кім яны жывуць побач. Шмат народаў, да якіх прычэпілі некалі ярлыкі "непісьменных" і "прымітыўных", зараз здольныя чытаць.

КАРОТКІ ЗМЕСТ

Характэрнай асаблівасцю культурнай антрапалогіі з'яўляецца метада непасрэднага назірання. Ён патрабуе, каб даследчык жыў сярод людзей, якіх ён вывучае. Антраполог звычайна пачынае з таго, што вызначае агульны накірунак сваіх даследаванняў. Пры гэтым вывучаюцца як адносна ізалюваныя малыя грамадствы, так і групы людзей у буйных грамадствах. Потым антрапологі засяроджваюць сваю ўвагу на канкрэтных пытаннях ці канкрэтнай мясцовасці.

Спачатку праводзяцца папярэднія даследаванні агульнага характару. Калі ж у антрапологаў ужо склаўся даволі добрае ўяўленне аб пэўнай праблеме, яны пераходзяць да больш прыватных пытанняў. Потым фармулююць гіпотэзы, каб растлумачыць, чаго яны чакаюць ад свайго прэкта, і вызначаюць, якую групу насельніцтва яны будуць вывучаць. Падчас даследаванняў метадам непасрэднага назірання антрапологі часта сутыкаюцца з цяжкасцямі пры зборы інфармацыі, а таксама з праблемамі адносна таго, што дазваляецца назіраць і запісваць, а што — не.

Палявыя даследаванні — гэта перш за ўсё апытванне, таму антрапологі павінны добра ведаць спосабы правядзення інтэрв'ю з людзьмі розных грамадстваў. Антрапологі збіраюць інфармацыю фармалізаваным шляхам — карыстаючыся спецыяльна падрыхтаванымі апытальнікамі, а таксама праз нефармальныя размовы. Паколькі не заўсёды магчыма ці пажадана пагутарыць з кожным прадстаўніком папуляцыі, антрапологі часта выкарыстоўваюць тэхніку выбарчнага даследавання, у тым ліку так званы адвольны адбор, калі ва ўсіх прадстаўнікоў аднолькавыя шанцы быць адабранымі для апытання. Існуе таксама стратыфікацыйны адбор (калі адбіраюцца канкрэтныя асобы з адпаведных груп) і тыпалагічны адбор (калі колькасць рэспандэнтаў абмежавана).

Для правядзення палявых даследаванняў антрапологам звычайна патрабуецца дазвол урада ці адпаведных афіцыйных асоб, а таксама тых людзей, якіх яны збіраюцца вывучаць. Для таго каб быць прынятымі ў асяроддзі людзей — аб'ектаў іх вывучэння, антрапологі павінны наладзіць добрыя ўзаемаадносіны з імі.

Асноўныя праблемы падчас экспедыцый узнікаюць у сувязі з клопатамі пра харчаванне, жыллё, са станам здароўя і празмерным псіхічным напружаннем. Але менавіта праз удзел у палявых даследаваннях антрапологі набываюць кваліфікацыю сапраўдных спецыялістаў: пашыраецца іх светапогляд, адбываецца пераасэнсаванне ранейшых каштоўнасцяў, яны загартоўваюцца ў складаных умовах навакольнага асяроддзя.

Цяжка прадбачыць усе вынікі антрапалагічнай працы, але каб пазбегнуць магчымых негатыўных наступстваў для людзей, якія былі аб'ектамі іх вывучэння, антрапологі павінны быць вельмі пільнымі пры далейшым выкарыстанні сабранай інфармацыі. Яны таксама адказныя і за тое, каб людзі, якіх яны вывучалі, таксама мелі магчымасць карыстацца вынікамі іх даследаванняў.

ЛІТАРАТУРА ПА ТЭМЕ

Агульныя працы па методыцы антрапалогіі:

- Bernard, H. Russel. *Research Methods in Cultural Anthropology*. Newbury Park, CA: Sage, 1988.
- Briggs, Charles L. *Learning How to Ask*. New York: Cambridge University Press, 1986.
- Crane, Julia, and Angrosino, Michael. *Fieldprojects in Anthropology: A Student Handbook*. Morristown, NJ: General Learning Press, 1974.
- Epstein, A.L., editor. *The Craft of Social Anthropology*. London: Tavistock, 1967.
- Foster, George M. et al., editors. *Long-term Field Research in Social Anthropology*. New York: Academic Press, 1979.
- Pelto, Perti J., and Greta H. Pelto. *Anthropological Research: The Structure of Inquiry*. New York: Cambridge University Press, 1978.
- Smith, Carolyn D., and Komblum William, editors. *In the Field: Readings on the Field Experience*. New York: Praeger, 1989.
- Spradley, James P. *Participant Observation*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1980.
- Stull, Donald, and Schensul, Jean, editors. *Collaborative Research and Social Change: Applied Anthropology in Action*. Boulder, CO: Westview Press, 1987.

Працы па выніках палявых даследаванняў:

- Alland, Alexander, Jr. *When the Spider Danced: Notes from an African Village*. Garden City, NY: Doubleday, 1976.
- Dumont, Jean-Paul. *The Headman and I: Ambiguity and Ambivalence in the Fieldwork Experience*. Austin: University of Texas Press, 1978.

- Fernea, Elizabeth W. *A Street in Marrakech*. New York: Doubleday/Anchor, 1976 (fieldwork among Moroccan women).
- Malinowski, Bronislaw. *A Diary in the Strict Sense of the Term*. London: Routledge and Kegan Paul, 1967 (early fieldwork in Melanesia).
- Maybury-Lewis, David. *The Savage and the Innocent*. Boston: Beacon Press, 1968 (fieldwork in central Brazil).
- Read, Kenneth E. *The Hight Valley*. New York: Columbia University Press, 1980 (fieldwork in Papua New Guinea).

НАТАТКІАНТРАПОЛАГА

Ганс Дагмар

Антрапалагічныя даследаванні на востраве Рабі: эксперымент працягваецца

Ганс Дагмар з'яўляецца старшым выкладчыкам кафедры метадыкі і статыстыкі універсітэта Nijmegen у Нідэрландах. З 1972 па 1984 г., двойчы па год у і яшчэ некалькі разоў, ён правёў сярод абарыгенаў паўночна-ўсходняй Аўстраліі. Падчас сваёй працы ён далучыўся да барацьбы абарыгенаў за паляпшэнне ўмоў жыцця і вяртанне сваіх зямель. У 1985 г. доктар Дагмар разам з жонкай і сынам пражыў год на востраве Рабі ў Фіджы. Двойчы, у 1986 і 1988 гг., ён вяртаўся сюды з больш кароткімі візітамі. Падчас апошняга з іх Дагмар з Радаю Старэйшын вострава Рабі і з мясцовымі рыбакамі ўдзельнічаў у распрацоўцы невялікага камерцыйнага рыбацкага праекта.

На мітуслівай вуліцы Сувы, сталіцы Фіджы, знаходзіцца "Рада Старэйшын" вострава Рабі, пра што паведамляе бронзавая шыльда ля ўваходу. Тут у 1985 г. я пачаў працу па даследаванні праблем развіцця вострава, які знаходзіцца ў паўночна-ўсходняй частцы краіны — больш чым за 200 кіламетраў ад сталіцы. Сама Рада размешчана ў квартале магазінаў і офісаў, якія належаць народу вострава Рабі. На табло ў адным з офісаў змешчана інфармацыя ад эканамічнага прадстаўніка Рады, які знаходзіцца ў Аўстраліі, аб выніках інвестыцый у каштоўныя паперы і фонды.

У Раду Старэйшын вострава ўваходзяць прадстаўнікі, выбраныя ад чатырохтысячнага народа банабанаў. Банабаны ловяць рыбу і займаюцца сельскай гаспадаркай на востраве Рабі з плошчай каля 72 км². Банабаны набылі яго ў 1945 г. у прыватнай кампаніі, якая займалася экспартам какасавай арэхаў; к таму часу на востраве не заставалася ўжо ніводнага мясцовага жыхара. Перад тым як асеці на Рабі, банабаны пакінулі свой родны акіяніскі востраў Банаба — маленькі і

ізаляваны, які размешчаны больш чым за 2 000 км ад Фіджы і дзе жыве зараз адна з ціхаакіяніскіх народнасцяў кірабаці. У 1900 г. на Банаба пачалася інтэнсіўная распрацоўка радовішча фасфатаў, што паспрыяла далучэнню яе рыбалоўчай і садаводчай гаспадаркі да каланіяльнай эканамічнай сістэмы. Уся далейшая гісторыя гэтага народа звязана са звычкай іх лідэраў жыць у чаканні ўсё новых і новых каралеўскіх плацяжоў. У 70-я гады ўсё гэта скончылася судовым працэсам супраць брытанскага ўрада з намерам атрымаць кампенсацыю за сапсаваную зямлю. Паколькі фасфатныя плацяжы спыніліся разам з заканчэннем распрацоўкі ў 1980 г., Рада банабанаў пачала шукаць новыя крыніцы існавання для свайго пасталелага народа. Меркавалася, што мая праца дапаможа старэйшынам у гэтых намаганнях. Хоць я добра разумеў усю складанасць маёй задачы, я не хацеў адмаўляцца ад намеру дапамагчы ім. Антрапалагічныя даследаванні бываюць вельмі дарэчы, калі ёсць патрэба ў планаванні далейшага развіцця. Мая задача вынікала са шчырага жадання Рады даведацца, як людзі ўспрымаюць ейную ролю ў жыцці вострава. Даволі хутка я высветліў, што сярод банабанаў узрасла незадаволенасць нізкім жыццёвым узроўнем і дзейнасцю Рады па выпраўленні сітуацыі. Як растлумачыў адзін з інфарматараў: "Здаецца, занадта позна ўзяліся тут за развіццё, гэта трэба было ўжо даўно зрабіць. Мы, банабаны, былі занадта засяроджаны на мінулым і на нашай судовай справе. Я памятаю, як пытаннямі развіцця на Рабі займаліся брытанцы. Але з гэтага нічога не атрымалася. Рада ў той час была заклапочана тым, каб перамагла справядлівасць".

Калі я разам з жонкай і двума памочнікамі-банабанаў прыехаў на востраў Рабі, то найперш пачаў збіраць матэрыялы адносна эканамічнага стану і арганізацыі гаспадаркі банабанскай сям'і. Мы сфарміравалі дзве групы і наведалі кожную сям'ю на востраве. Безумоўна, такое стала магчымым толькі з прычыны абмежаванай колькасці астраўнога насельніцтва. Пасля амаль 500 апытанняў мы не толькі мелі багаты фактычны матэрыял, але змаглі таксама пазнаёміцца з людзьмі ва ўсіх чатырох вёсках і меншых паселішчах і растлумачыць, чым мы займаемся. Акрамя назапашвання звестак па такіх пытаннях, як віды сельскагаспадарчых культур, метады арганізацыі сельскай гаспадаркі і лоўлі рыбы, формы прыбыткаў і спажывання, мы імкнуліся высветліць, чаго чакаюць людзі ад будучыні. Атрыманыя ў выніку першага апытання звесткі былі пазней выкарыстаны пры падрыхтоўцы больш нефармальнага і свабоднага плану апытвання, з якім можна было б ужо ісці да экспертаў па розных галінах жыцця банабанаў.

У вольны ад апытання час я меў добрую магчымасць даведацца як

мага больш пра жыццё банабанаў. Тое, што мая сям'я была разам са мною, дапамагло мне — мы збіраліся сем'ямі і бралі ўдзел у розных грамадскіх падзеях разам з нашымі новымі сябрамі. Маёй дасведчанасці спрыяў і ўдзел у дзейнасці Рады, у разнастайных яе адміністрацыйных мерапрыемствах і пасяджэннях.

Пасля году такой працы я пераканаўся, што добрая палова банабанаў жыўе вельмі бедна — нават у параўнанні са стандартамі краін, якія развіваюцца, хоць такая выснова і супярэчыла папярэданаму на Фіджы перакананню. Зрабіць улік сацыяльных і прыродных рэсурсаў вострава, акрэсліць сутнасць рэгіянальных перашкод на шляху развіцця і, урэшце, улічыць абмежаваныя магчымасці народа і Рады ў размеркаванні рэсурсаў — і толькі? Ці было б гэтага дастаткова, каб палепшыць узровень жыцця?

Мне як антрапологу трэба было прапанаваць Радзе сваё бачанне праблемы. І адразу пасля таго, як я пачаў працу, старшыня Рады, чалавек з выключнымі кіраўнічымі здольнасцямі, папрасіў мяне выклаці свае меркаванні. Ён зрабіў гэта наступным чынам: "Мы самі раскажам пра наша мінулае і пра тое, як збанкрутавалі нашы прадпрыемствы. Мы пра ўсё распавядзём табе, і ты зможаш задаваць нам пытанні. Ты пачуеш адказы ад членаў Рады, ад старых людзей і потым здолееш выкарыстаць гэтыя адказы для таго, каб прапанаваць сваё бачанне нашай будучыні". Мне не хацелася б выступаць у ролі настаўніка банабанаў і вучыць іх жыць, але ўсё пабачанае пераканала мяне, што гэтых людзей усё яшчэ моцна абцяжарвае мінулае. Банабаны, нават перабраўшыся на Рабі, усё яшчэ заставаліся ўладальнікамі вострава Банаба. Дзякуючы Радзе вострава Рабі і пры падтрымцы ўсяго насельніцтва больш чым 40 гадоў існавала магчымасць захоўваць адносны матэрыяльны дабрабыт абодвух астравоў за кошт параўнаўча высокіх фасфатных плацяжоў. Але недахопам у дзейнасці Рады і яе палітычнай слабасцю была аднабаковая арыентацыя на знешні свет і празмерны давер да замежных "экспертаў" (у тым ліку і да мяне) адносна падыходу, які ўсё развіццё краіны ставіў у залежнасць ад размеркавання фінансаў. Развіццё для банабанаў азначала толькі новы прыток грашовых сродкаў. Каб забяспечыць такое развіццё, Рада рабіла інвестыцыі ў замежныя прадпрыемствы, але ўсе яны збанкрутавалі

Я выйшаў за межы "чыстага навуковага даследавання" і хутка распрацаваў праграму, скіраваную на тое, каб перанесці акцэнт у супрацоўніцтве паміж Радай і насельніцтвам на заснаванне малых прадпрыемстваў мясцовага падпарадкавання. Разам з членамі Рады я знайшоў установу, зацікаўленую ў фінансаванні камерцыйнага рыбалавецкага праекта. У 1988 г. вярнуўся на Рабі і пасля некалькіх

месяцаў сур'ёзных кансультацый з мясцовымі рыбакамі прапанаваў дэталёва распрацаваны план праекта. Праект гэты быў разлічаны ў асноўным на мясцовае самакіраванне і змяшчаў падрабязныя рэкамендацыі па кожным этапе яго разгортвання, а таксама новую інфармацыю і тыя спецыяльныя патрабаванні, якія маглі б узнікнуць у рыбакоў.

Але гісторыя ізноў, здаецца, "пажартавала" з банабанаў. Калі грошы для праекта прыйшлі, Рада выкарыстала іх не для таго, каб экіпіраваць мясцовых рыбакоў і наладзіць іх працу, а ўклала іх у буйное камерцыйнае рыбалавецкае прадпрыемства ў сталіцы, Суве. Гэта рызыкаўная справа скончылася фінансавай катастрофай для абодвух бакоў.

Аднак эксперымент яшчэ не закончаны. Якраз перад тым, як напісаць гэты артыкул, у самым пачатку 1991 г., я атрымаў ліст ад старшыні Рады, дзе наведмлялася аб намеры знайсці, як і планавалася з самага пачатку, новыя крыніцы для фінансавання праекта развіцця рыбалоўства.